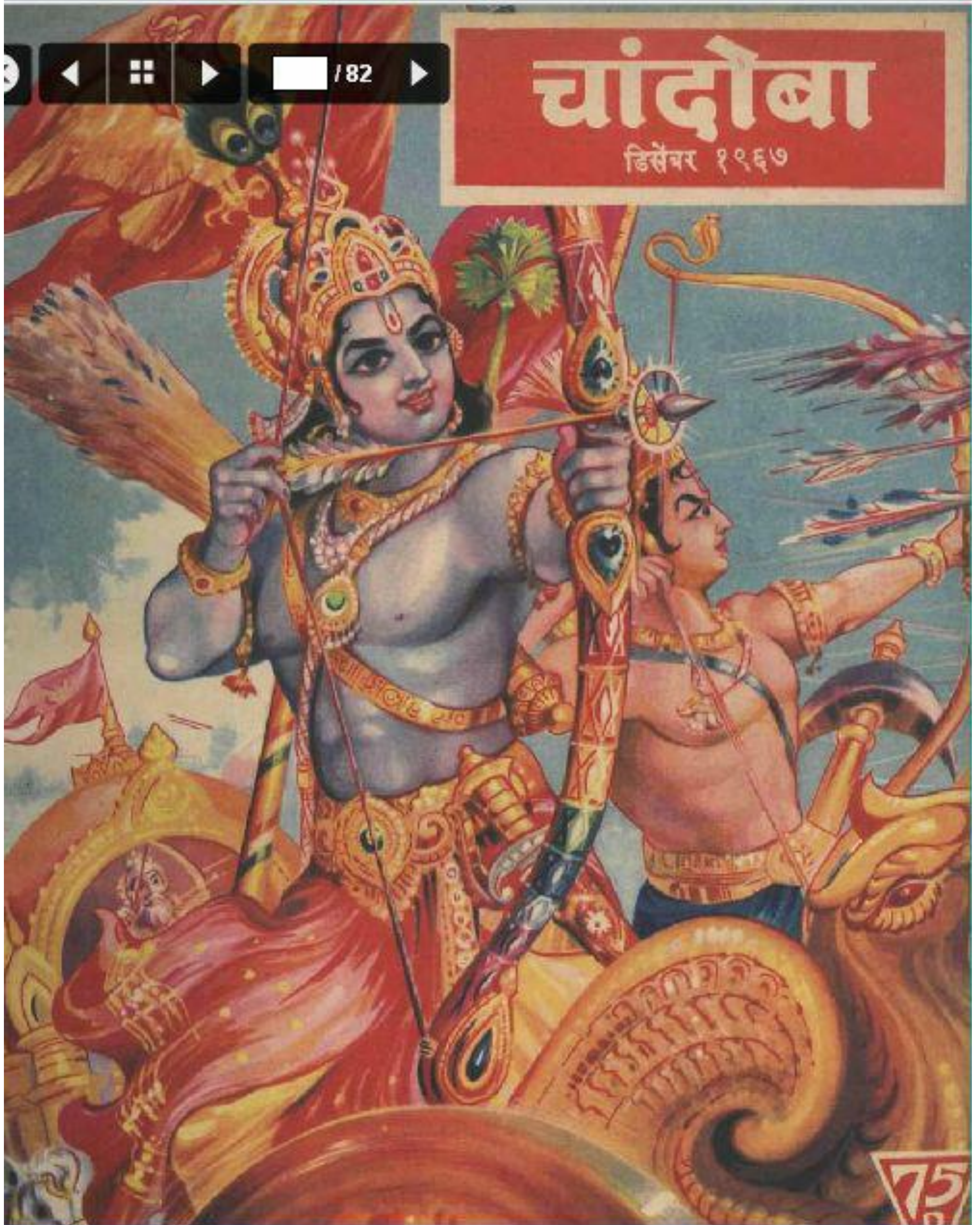

/ 82
चांदोबा
डिसेंबर १९६७
75

लष्करी दृष्ट्या बंगाल प्रांतावर इंग्रजांचा अधिकार झाला. परंतु राजकीय दृष्ट्या तेथें कांहीं बदल झाला नाहीं. सिराजउद्दौलाच्या जागीं मीरजाफरला बंगालचा नवाब करण्यांत आलें. त्याच्या दरबारांत एक इंग्रज रेसिडेण्ट म्हणून नेमण्याचें अवश्य ठरलें होतें आणि मीरजाफरची शासन सूत्रें क्लाइव्हच्या हातीं आली होतीं.

१७५८ च्या जून महिन्यांत कलकत्ता कौन्सिलनें क्लाइव्हला गव्हर्नर म्हणून नेमलें. ही नेमणूक एका वर्षानंतर कंपनीनें मान्य केली. परंतु क्लाइव्हचें आसन अस्थिरच होतें. तिकडे नवाब मिरजाफरला क्लाइव्हच्या हातांत स्वतःची वेसण देऊन चूक केल्याबद्दल वाईट वाटूं लागलें. परंतु इंग्रजांच्या सैन्याच्या मदतीशिवाय त्याला कांहीं करतां येणें पण शक्य नव्हतें. ही गोष्ट १७५९ मध्यें प्रत्ययास आली. अलिगौहर शाह आलम द्वितीय यानें बंगाल व बिहार प्रांतांवर स्वारी करून पाटणा नगराला वेढा दिला. क्लाइव्हच्या मदतीनें मीरजाफर त्या संकटांतून स्वतःला सोडवूं शकला.

परंतु मीरजाफरला इंग्रजांवर अवलंबून राहण्याची इच्छा नव्हती. म्हणून त्यानें चिन्सुरा येथील डच वसाहतवाल्यांशीं बोलणीं सुरू केलीं. बंगालमधील इंग्रजांचें वर्चस्व कमी करून त्यांची जागा पटकावण्याच्या हेतूनें डच लोकांनीं जावाहून सैन्य मागविलें. परंतु क्लाइव्हनें त्यांचा एकही बेत पार पडूं दिला नाहीं. १७५७ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत बेदारानजीक त्यानें डच लोकांचा पराभव केला आणि त्यांना संधी करून घ्यायला भाग पाडलें.

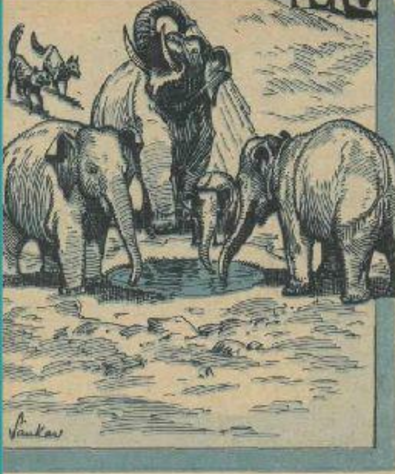
पवित्र तीर्थ

पूर्वी कधीं धरणीपुर राज्याच्या गादीवर दिवाकर नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याचें एकदां शत्रूशीं युद्ध झालें. तो विजय मिळवून धरणीपूरला परत येत असतां राज्याच्या वेशीवरच्या वाळवंटाच्या प्रदेशांत त्याला तहान लागली. सैनिक पाण्याच्या शोधार्थ निघाले. त्यांना एका जागीं एक खड्डा दिसला. त्याच्या तळाला तीन बोटें बुडतील एवढें पाणी होतें. त्यांनीं तें पाणी पिऊन पाहिलें तेव्हां त्यांना तें नारळाच्या पाण्यासारखें गोड लागलें. सैनिकांना फार आनंद झाला. एक तांब्या भरून पाणी घेऊन ते राजाकडे गेले. राजानें पाणी पिऊन पाहिलें व म्हणाला—"या वाळवटांत इतकें गोड पाणी आहे, हें पूर्वी कधीं आम्ही ऐकलें नाहीं." असें सांगून तो स्वतः त्या खड्ड्याजवळ गेला. त्यानें व बरोबर गेलेल्या सरदारांनीं व नोकरांनीं त्यांतलें पाणी पोटभर पिऊन घेतलें. तरी खड्ड्यांतलें पाणी कमी झालें नाहीं.

त्या दिवशीं राजानें त्याच जागीं पडाव टाकायचें ठरविलें. त्याच वेळीं तेथें एक संन्यासी आला. तो खड्ड्यांत उतरला, खड्ड्यांतलें पाणी डोक्यावर प्रोक्षण करून व आचमन करून तो राजाच्या दर्शनाला गेला. राजाला आशीर्वाद देऊन तो म्हणाला—"हें पवित्र तीर्थ आहे. हें पिण्याचें भाग्य तुला इतक्या वर्षांनीं मिळालें."

संन्याशानें त्या पवित्र तीर्थाचें महात्म्य वर्णन केलें तें असें.

"एका काळीं येथें हा खड्डा पण नव्हता. उन्हाळ्यांत एकदां पाऊस पडला. दुसऱ्या

दिवशीं एका चिमणीला खूप तहान लागली. ती येथें येऊन पडली. तहानेनें तडफडत तिनें या जागीं चोंच मारली. तिच्या अंगाला ओलावा भासला. तिच्या जिवांत जीव आला. तिच्या अंगांत शक्तीचा संचार झाला व ती येथून उडून निघून गेली. तेव्हां तेथें एक लहानसा खड्डा झाला. त्या खड्ड्यांत थोडें पावसाचें पाणी सांचलें. एक तहानेलें गिधाड तेथें आलें. त्यानें पाणी पिऊन खड्डा थोडा मोठा केला. नंतर त्या प्रदेशांतले कोल्हे, लांडगे इत्यादि प्राणी पाणी प्यायला तेथें आले. पाण्यासाठीं खड्डा मोठा करून व पाणी पिऊन ते निघून गेले. हळूहळू रानटी डुकरें हा खड्डा खोल व मोठा करूं लागलीं. नंतर हा खड्डा इतका मोठा झाला कीं त्यांत हत्ती देखील येऊन आपली तहान भागवूं लागले. पावसाळ्यांत या खड्ड्यांत पाणी सांचतें. किती कडक ऊन पडलें तरी याच्या तळाला पाणी राहातें आणि या वाळवंटांतल्या प्राण्यांची त्यावर तहान भागते. साऱ्या वाळवंटांत हीच एक पाणी मिळायला जागा आहे. याचें पाणी गोड व पवित्र आहे."

तें ऐकून संन्यासी निघून गेल्यावर राजा आश्चर्यानें विचार करूं लागला. इतके लोक व प्राणी येऊन येथलें पाणी पितात पण पाणी कां कमी होत नाहीं? याचें कारण वाळूंत दूरवर हें पाणी पसरलें असावें. येथें जर एक मोठा तलाव बांधून दिला तर वाळवंटांत फिरणाऱ्या लोकांना पिण्याच्या पाण्याची सोय होईल. त्यामुळें माझी कीर्ती पण अमर होईल.

असा विचार करून राजानें त्या जागीं एक मोठा तलाव खणविला. त्याच्या काठा-वर पायऱ्या बांधून शेजारीं एक मोठी धर्मशाळा पण बांधली. धर्मशाळेंत येऊन राहणारांना रानटी श्वापदांचा त्रास होऊं नये यासाठीं त्यानें धर्मशाळेच्या चारी-बाजूला उंच भिंत बांधली. रात्रंदिवस पाहारा देण्यासाठीं त्यानें पाहारेकरी नेमले आणि त्या तलावाचें नांव दिवाकर सरोवर असें ठेवलें.

सर्व बांधकाम संपल्यावर समारंभानें पूजा प्रार्थना वगैरे झाली. नंतर तीर्थ म्हणून तें पाणी घेऊन राजानें तोंडांत घातलें तेव्हां त्याला तें कडवट लागलें. त्याला थोडा वास पण येत होता. राजाला वाटलें कीं तलाव नुकताच बांधून झाला आहे म्हणून वास येत असावा.

राजाला वाटत होतें कीं हा तलाव बांधल्यामुळें त्याची प्रतिष्ठा वाढेल. म्हणून तो मधून मधून चवकशी करी कीं पाण्याचा उपयोग कसा काय होत आहे? तेव्हां त्याला कळलें कीं पाण्याचा उपयोग आंघोळीला व धुण्याला भरपूर होत आहे. कोणी तें पाणी पीत नाहीं. पाहारेकऱ्यांना तेंच पाणी प्यावें लागे. त्यांनाच कष्ट सहन करावे लागत. म्हणून सैनिक कांहीं ना कांहीं तरी सबब सांगून तेथून निघून जाऊं लागले. त्यांच्या जागीं कोणी काम करायला जायला तयार होत नसे.

राजाला वाईट वाटलें. राजानें सैनि-कांना सांगितलें कीं तेथें रोज जो एक संन्यासी येतो त्याला माझ्याकडे बोलावून घेऊन या.

"तलाव बांधून झाला तेव्हांपासून तिकडे कोणी संन्यासीच काय दुसरा मनुष्य किंवा चिटपाखरूं देखील आलेलें नाहीं." सैनिक म्हणाले.

राजाला जास्तच आश्चर्य वाटलें. राजा सैनिकांना म्हणाला—"त्या तलावाच्या आस-पास कोठेंतरी तो संन्यासी भेटेल. त्याला भेटून मी बोलाविलें आहे म्हणून सांगा."

काांहीं दिवसांनीं संन्यासी आला. म्हणाला—"राजा! तूं मला बोलाविलें आहेस, असें तुझे शिपाई सांगत आहेत?"

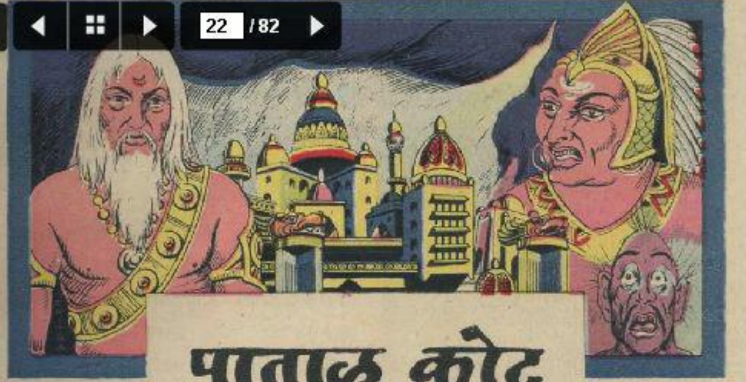
"आपल्या सारख्या थोर पुरुषांच्या सोयीसाठीं मी हा तलाव बनविला. तेथें सर्व सुखसोयी करून ठेवल्या आहेत. पण आपण त्या बाजूला फिरकत सुद्धां नाहीं. असा राग का?" राजानें विचारलें.

"होय, अलीकडे मी दुसऱ्या जागीं जात आहें. तूं कारण विचारलेंस म्हणून सांगतों. आतां हें पवित्र तीर्थ राहालें नाहीं. मूक प्राण्यांनीं आपल्या शक्तीच्या बळावर देवावर विश्वास ठेवून जो खड्डा खणला तो तूं आपल्या शक्तिसामर्थ्यानें कीर्तिलाभ व्हावा म्हणून इतका मोठा केलास. त्यांत कांहीं गैर नाहीं. परंतु यांत पूर्वीं सर्व प्राणी येऊन पाणी पीत. ते मोठी भिंत चारीबाजूला बांधल्यापासून यायचे बंद झाले. तूं वर पाहारेकरी पण नेमलेस. तूं याचें नांव दिवाकर सरोवर ठेवलेंस. म्हणून हें पाणी आतां पवित्र राहलें नाहीं. कलुषित झालें." संन्यासी म्हणाला.

राजाच्या डोक्यांत लख्ख प्रकाश पडला. त्यानें सरोवराच्या चारीबाजूला बांधलेली भिंत तोडून टाकविली आणि पाहारेकरी काढून स्वतःच्या नांवाची शिळा पण काढविली.

पुढें कांहीं दिवसांनीं त्या सरोवराचें पाणी पुन्हां गोड झालें व लोक म्हणूं लागले कीं पाणी अमृतासारखें गोड लागतें आहे. वाळवंटाच्या मध्यभागीं तसें गोडपाणी मिळूं लागल्यामुळें वाटसरूंची उत्तम सोय झाली.

पाताळ कोट

[१८]

[कालशंबर मांत्रिक सरोवरांत बुडी मारून बऱ्याच वेळानें एक सोनेरी रंगाचें पिल्लूं घेऊन बाहेर आला. त्याचवेळीं राक्षसांनीं पाताळकोटांतून फटाके व बार सोडायला सुरवात केली. मांत्रिक आपल्या अनुयायांसह आपल्या गुप्त निवास स्थानीं जाण्यासाठीं निघाला. —पुढें]

महाकली राक्षसाच्या पाताळ कोटाचें क्षेत्रफळ सुमारें एक चौरस मैल असेल. किल्ल्याच्या चारीबाजूला उंच डोंगर असल्या कारणानें डोंगरापलीकडच्या लोकांना आंत किल्ला असेल याची कल्पना येणेंदेखील शक्य नव्हतें.

किल्ल्यांतून जंगलांत बाहेर जायला राक्षसांनीं किल्ल्याच्या पायथ्याजवळ एक भुयाराची वाट तयार करून ठेवली होती. त्या वाटेनें राक्षस व त्यांचे गुलाम जात येत.

फक्त ऐन दुपारच्या वेळीं सूर्याचीं किरणें किल्ल्यावर पडत. सकाळीं किंवा संध्याकाळीं डोंगरापलीकडच्या जंगलांत सूर्यप्रकाश झाडांतून चाळून आल्यासारखा पडत असे. परंतु पाताळ कोटांत त्याला शिरकाव मिळत नसे. तेथें काळोखच असे, इतका कीं

मोठमोठीं ओणकीं जळत ठेवून त्यांच्या उजेडांत राक्षस काम करीत.

राक्षसांचा संहार करण्याची तयारी कालशंवर कित्येक दिवसांपासून करीत होता. आपले प्रयत्न पूर्णपणें यशस्वी होत आहेत हें पाहून त्याला आनंद गगनांत मावेनासें झालें होतें.

पाताळकोटांतून कुंभीर व त्याचे अनुयायी रांक्षस फुटून त्याच्याकडे आले होते. शशिकांत व कांतिसेना महाकली राक्षसाच्या तुरुंगांत होते. कांतिसेनेशीं महाकलीनें राक्षसविवाह करून घ्यायचें ठरविलें होतें.

म्हणून कुंभीरनें संधी पाहून तिला पर्वताच्या गुप्तगुहेंत सुखरूप पोंचती करण्याचें वचन दिलें होतें. याबद्दल बक्षिस म्हणून कालशंबरनें कुंभीरला पाताळकोटाचें राज्य देण्याचें कबूल केलें होतें.

सरोवरांतून मगरीचें सोनेरी पिल्लू आणलें तेंव्हां मांत्रिकानें धूमक व सोमक दोघांजवळ, तो हें करणार आहे व तें करणार आहे अशा अनेक गप्पा मारल्या होत्या. परंतु महाकली राक्षसाचा व त्याच्या पाताळकोटाचा संहार तो कसा करणार आहे हें त्यानें सांगितलें नव्हतें.

परंतु त्याचें तें गुपित काय होतें हें सोमक, धूमक व विरूप तिघांना थोडें थोडें कळलें होतें. ते मांत्रिकाबरोबर येत असतां कित्येक लोक मोठमोठीं टोपलीं भरून डोक्यावर घेऊन येत असलेले त्यांना दिसले. एक दोन ठिकाणीं त्यांनीं तीं टोपलीं मोठ्या झाडावर चढवितांना पण पाहिलीं.

ते गुहेच्या तोंडाशीं पायऱ्यांजवळ येऊन पोंचले तेव्हां त्यांना भद्र दिसला होता. त्यानें कालशंबर मांत्रिकला सांगितलें कीं जवळ जवळ सर्व तयारी झाली आहे. औषधी वनस्पती व भस्में झाडांवर

पोंचती झाली आहेत. सूर्योदय होतांच त्यांचा प्रयोग पाताळ कोटांतील राक्षसांवर करण्यांत येईल.

"ठीक आहे, राक्षसांना तसेंच दारूचें व्यसन असतें. ते दारूच्या गुंगींत असतांना जर त्यांच्यावर औषधांचा प्रयोग झाला तर त्यांना ते आहेत कोठें हें देखील कळणार नाहीं. त्यानंतर दगडांची वृष्टी, शरवृष्टी आणि रानटी क्रूर जनावरें सर्व मिळून त्यांना यमसदनास पाठवितील, यांत मुळींच शंका करण्याचें कारण नाहीं. महाकलीकडे कैद असलेल्या आपल्या साथी मित्रांना सोडवून सूर्योदयाच्या सुमारास सरोवराच्या कांठीं पोंचतें केलें पाहिजे. नाहीं तर इतर राक्षसांबरोबर दारूच्या धुंदींत कुंभीर व आपण ज्यांना सोडविण्यासाठीं इतकी खटपट चालविली आहे, सर्व माझ्या मंत्रशक्तीला बळी पडतील." कालशंबर म्हणाला.

भद्र तें ऐकून कांहीं वेळ विचार करीत उभा राहला. "महा मांत्रिक! कुंभीरकडे मी निरोप पोंचता करतों कीं त्यानें शशिकांत व कांतिसेना दोघांना सरोवराच्या काठीं आतांच घेऊन यावें." भद्र म्हणाला.

तें ऐकून मांत्रिक डोळे वटारून पाहून म्हणाला—"तूं आपल्या मित्रांच्या रक्षणाच्या घाईंत माझे सर्व बेतच ढांसळून पाडणार आहेस. तूं ज्याला कुंभीरकडे पाठविणार आहेस त्याला कालकली राक्षसाच्या अनुयायांनीं पाहिलें आणि पकडलें तर आपलें सर्व गुपित त्यांना कळेल. म्हणून कांहीं विशिष्ट गोष्टी मी कोणाला कळूं दिल्या नाहींत. कुंभीरकडे तूं कोणालाहि पाठविण्याची गरज नाहीं."

भद्रनें होकारार्थी मान हलविली आणि निघून गेला. मांत्रिकानें विरूपकडे वळून

विचारलें—"तुझा गरूड माणसाळला आहे नव्हे का? या सोनेरी मगरीशीं त्याची दोस्ती करून दिली पाहिजे. राक्षसांचा एक अंधविश्वास आहे त्याचा होईल तितका फायदा पदरांत पाडून घेतला पाहिजे."

विरूप आपला गरुड पक्षी मांत्रिकाच्या हातांत देत म्हणाला—"हा गरुड साधी घार किंवा गिधाड नसून कोणी तरी देवपक्षी आहे. याला माणसापेक्षां जास्त कळतें. त्या ओसाड देवळाजवळच्या वन माणसाला मर्मस्थानीं यानें एकच चोंच मारली आणि गार केला."

मांत्रिकानें गरुड पक्ष्याला खालीं जमिनीवर ठेवलें आणि त्याच्याजवळ सोनेरी मगरीला सोडलें. गरुड प्रथम तिला चोंचीनें मारायला पुढें सारसावला पण विरूपानें नको म्हणून खुणावल्यावर "की....की...." करून ओरडला.

"शाबास!" असें म्हणून कालशंबरनें गरुडाच्या पायाला लोंबत असलेलें दोरीचें टोंक धरून तें मगरीच्या कमरेला बांधलें. नंतर त्यानें त्या दोघांना खूप खायला घालायला सांगितलें.

खालीं पाताळकोटांतून हळू हळू ओरडा वाढतच गेला. राक्षस जागोजागीं जाळ करून त्याच्या सभोंवती घोळका करून नाचूं लागले. कांहीं दारूच्या धुंदींत आगींत उडी मारून मोठ्यानें ओरडत बाहेर पळूं लागले. कालशंबर आनंदाच्या भरांत त्यांच्याकडे पाहून म्हणाला—"ही गंमत लेक हो शेवटची समजा. आमचे लोक मंत्रवलेलें भस्म त्यांच्यावर टाकीत आहेत. दिसलें का? कोटाच्या वरच्या बाजूला पांढऱ्या धुरासारखें जें दिसत आहे तेंच तें. त्यांना देहभान राहणार नाहीं. महाकली अजून तिथें आला नाहीं. त्याच्यावर माझ्या

औषधांचा व भस्मांचा कांहीं परिणाम झाला नाहीं व तो वांचला तरी त्याचे सर्व अनुयायी खास ठार होणार. तो एकटा जिवंत राहाला तर मी आपल्या या मंत्रदंडाचा प्रयोग करून त्याला ठार करीन."

मांत्रिकानें याप्रमाणें आपल्या साथी अनुयायांना गप्पांत गुंतवून पाताळ कोटां-तील राक्षसांचा ओरडा ऐकत कांहीं वेळ घालविला. इतक्यांत पूर्वेकडे दिशा फाकूं लागल्या. कालशंबर ज्या जागीं बसला होता ती जागा सूर्यप्रकाशांत स्वच्छ दिसूं लागली. म्हणून खालच्या राक्षसांना दिसणार नाहीं अशा बेतानें तो व त्याचे साथी झाडींत जाऊन बसले. त्याची वटवट चालू होती—"दारूच्या धुंदींतच राक्षस आगींत उड्या टाकीत आहेत, असें नका समजूं. मंत्र-वलेल्या भस्माचाच तो मुख्य परिणाम आहे. थोड्या वेळानें सर्वांना पूर्ण वेड लागेल."

कालशंबर जें कांहीं बोलत होता तें कांहीं त्याचें बरगळणें नव्हतें. जे राक्षस थोड्या वेळा पूर्वीं गाणीं गात नाचत होते, तेच एकाएकीं परस्परांवर बाण सोडूं लागले व गदाप्रहार करूं लागले. त्यांचे दोन गट झाले व त्यांचें परस्परांशीं युद्ध सुरू झालें.

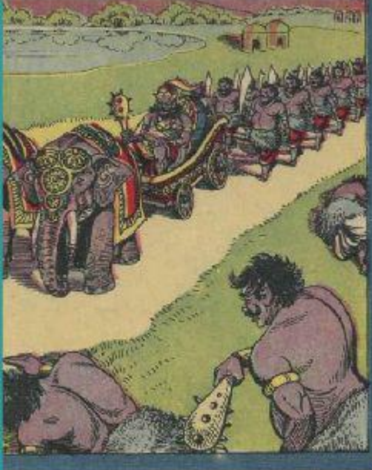

ज्याच्या जें हातीं लागे तेंच घेऊन तो दुसऱ्यावर वार करूं लागला.

पाताळ कोटासमोरच्या मैदानाला रणांगणाचें रूप आलें. मांत्रिक आनंदा-तिरिकानें ओरडला—"शांभवी!" आणि मंत्रदंड आदरपूर्वक डोळ्यांजवळ आणून त्याला नमस्कार करूं लागला. तेवढ्यांत हत्तींच्या रथांत बसून कालकली राक्षस मारामारी करणाऱ्या राक्षसांच्या मधोमध येऊन उभा राहिला. त्याच्याबरोबर पंचवीस तीस बलवान राक्षस गदा घेऊन आले होते. इतर राक्षसांहून ते मोठे होते. महाकलीचे

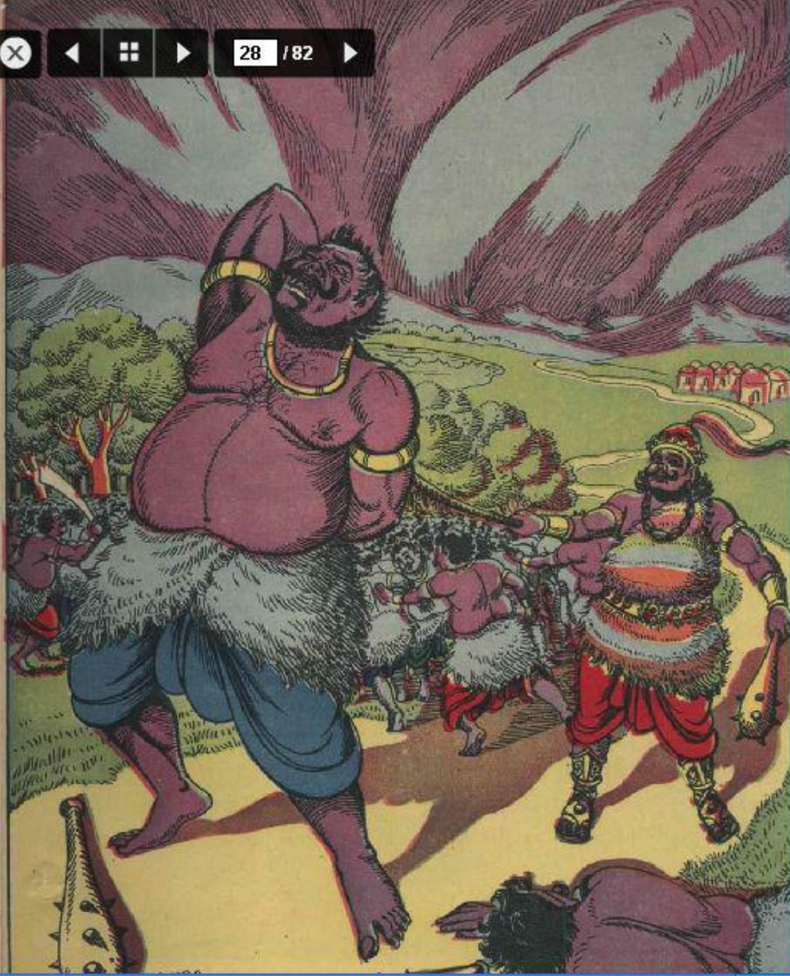
तेच अंगरक्षक होतें. कालकली इतक्या मोठ्यानें गरजला कीं सर्व गिरिकंदरांत तो आवाज दुमदुमला. नंतर तो गेंड्याच्या कांतड्याच्या चाबकानें त्या बंडखोर राक्षसांना बडवूं लागला. त्याचे अंगरक्षक दंगेखोर राक्षसाना रेटीत बाजूला सारूं लागले. कोणी ऐकलें नाहीं तर गदाप्रहार करून त्याला कपाळमोक्ष देण्यांत येई.

"मार बसला तर भूताला देखील धसका बसतो. तेंच दिसतें आहे समोर. आमच्या औषधांचा व भस्मांचा परिणाम कांहीं वेळानें कमी होण्याची शक्यता आहे." असें म्हणत कालशंबर बाजूला वळून विचारूं लागला– "भद्र कोठें आहे? शशिकांत व कांतिसेनेला सोडवून घेऊन जायला कुंभीरला हीच संधी आहे, म्हणावें."

मांत्रिकाच्या बोलण्यांत पूर्वींइतका आत्मविश्वास झळकत नव्हता या वेळीं. धूमकच्या लक्षांत ही गोष्ट आल्याशिवाय राहाली नाहीं. तो कचरलेला दिसत होता. त्याचे सर्व बेत ढांसळून जाणार कीं काय असें त्याला वाटत असावें.

पाताळकोटांत महाकली व त्याचे अंगरक्षक राक्षसांना लहान लहान रांगेंत उभे करून त्यांना कांहीं तरी सांगत होते. मांत्रिकाकडून त्यांच्यावर येणाऱ्या संकटाची आगाऊ सूचना कुंभीरच्या अनुयायांपैकीं कोणी कालकलीला तर दिली नसेल.

धूमक या विचारांत गर्क असतां भद्र आपल्या दोघां अनुयायांबरोबर धांवत धांवत धापा टाकीत आला. "महामांत्रिक! कुंभीर, किल्ल्यांत मारामारी व दंगा कानावर येतांच आपल्या अनुयायांना बरोबर घेऊन सरोवराकडे पळत निघाला आहे. अगदीं ऐन वेळीं माया सिंगी, आपण करीत असलेल्या मदतीसंबंधीं कांहीं बडबड करूं

लागली असावी. म्हणून तिचें तोंड बंद करून तिला खांद्यावर उचलून घेऊन येत आहे. ही बातमी झाडावर बसलेल्या आपल्या अनुयायांच्या तोंडी मिळाली आहे."

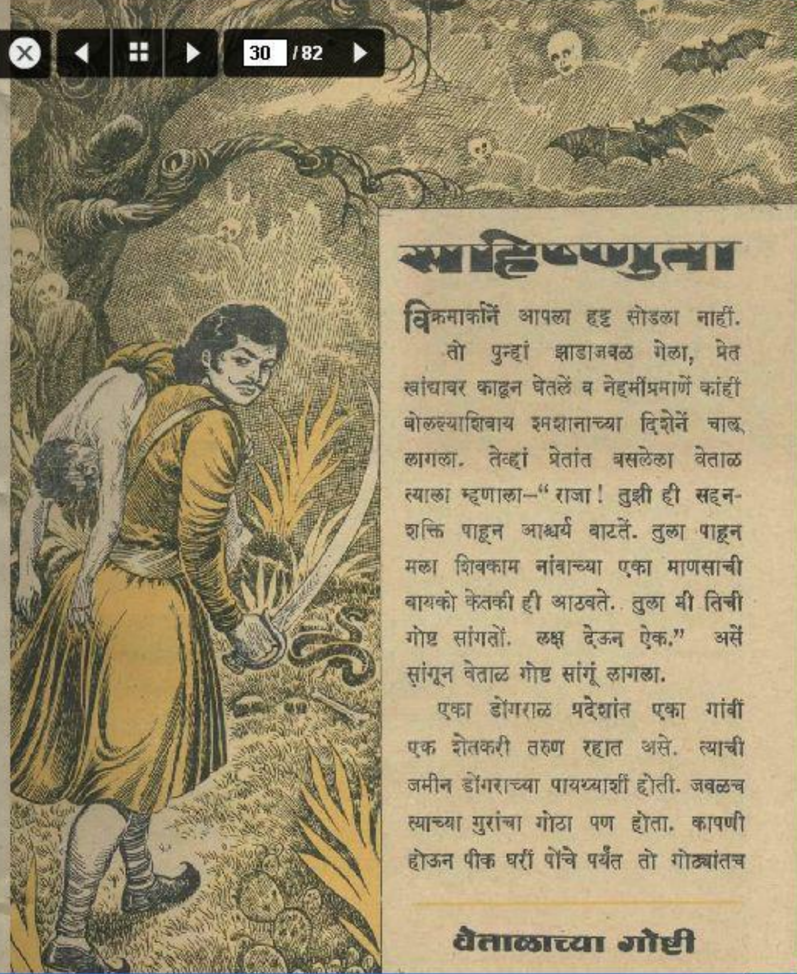
"जय शांभवी ! जय आपला होणार. आणखी फक्त दहा मिनिटें आपण राक्षसांचें ध्यान तिकडे जाऊं दिलें नाहीं तर ते ठार झालेच समज. विरूप ! तूं आपल्या काळ्या गरुडाला राक्षसांवर सोड. त्याच्या पायाच्या दोरीला तें सोनेरी मगरीचें पिल्लूं बांधलेलें आहे ना ?" मांत्रिकानें विचारलें.

विरूपानें आपल्या गरुडाच्या डोक्यावर व मानेवर हळुवारपणानें हात फिरविला. नंतर त्याला दोन्हीं हातांनीं उचलून राक्षसांच्या मैदानाच्या बाजूला सोडलें. तो "की....की...." करीत त्यांच्या डोक्यावर घिरट्या घालूं लागला. त्याच्या पायाला बांधलेलें मगरीचें पिल्लूं सूर्याच्या प्रकाशांत जास्तच चकाकत होतें. ज्या ज्या राक्षसानें गरुडाला व मगरीच्या पिल्लाला पाहिलें त्यानें हात जोडून त्यांना नमस्कार केला. "महाकलीचे वडील आपल्या शंभराव्या वाढदिवसाच्या समारंभाला हजर राहण्यासाठीं स्वतःच आले आहेत." असें मोठमोठ्यानें ओरडत ते गरुडाला साष्टांग नमस्कार करीत होते.

ते दृश्य पाहून काळशंबरला फार आनंद वाटल्यासारखा दिसत होता. सरोवरानजीक झाडाच्या बुंधाना बांधलेले वेलाचे दोरखंड पाण्यांतून बाहेर ओढा. त्याच्याबरोबर एक दगड बाहेर येईल. त्या आधीं आपल्या लोकांना गुहेंतून बाहेर वर यायला सांगा." त्यानें आपल्या अनुयायांना आज्ञा केली.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

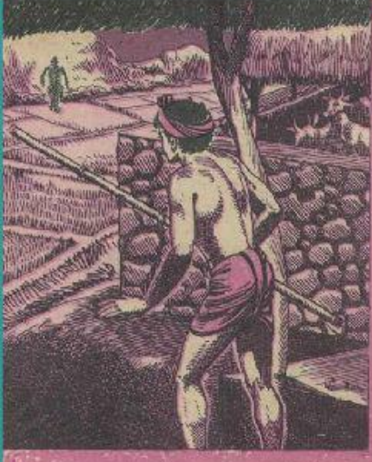

सहिष्णुता

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व नेहमींप्रमाणें कांहीं बोलल्याशिवाय श्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा ! तुझी ही सहनशक्ति पाहून आश्चर्य वाटतें. तुला पाहून मला शिवकाम नांवाच्या एका माणसाची बायको केतकी ही आठवते. तुला मी तिची गोष्ट सांगतों. लक्ष देऊन ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

एका डोंगराळ प्रदेशांत एका गांवीं एक शेतकरी तरुण रहात असे. त्याची जमीन डोंगराच्या पायथ्याशीं होती. जवळच त्याच्या गुरांचा गोठा पण होता. कापणी होऊन पीक घरीं पोंचे पर्यंत तो गोठ्यांतच

वेताळाच्या गोष्टी

रात्रीं रहात असे. कारण त्या प्रदेशांत चोरांचा उपद्व्याप जास्त होता.

एके दिवशीं शिवकाम झोपण्यासाठीं खाटेवर अंग टाकणार इतक्यांत त्याला डोंगराच्या बाजूनें कोणी तरी येत असल्यांचा भास झाला. बाहेर येऊन त्यानें पाहिलें तेव्हां त्याला कोणी तरी डोंगराच्या बाजूनें पळत असलेला दिसला. शिवकाम एक काठी घेऊन पाठोपाठ निघाला.

एका जागीं वाट वळली तेव्हां त्याला-समोर एक घर दिसलें. घरांतून दिव्याचा अंधुक उजेड दिसत होता. तें घर पाहूनच त्याला आश्चर्य वाटलें. कारण पूर्वीं कधीं त्या जागीं घर नव्हतें.

घरांत कोण आहे हें पाहण्यासाठीं तो जवळ गेला. घर नवीन नव्हतें. आंत चांदीच्या वस्तू व लाकडी सामान पुष्कळ होतें. तो आंत गेला. आंत एक मध्यम वयाचा पुरुष व एक बाई होती आणि एक तरुण मुलगी. तिनें शिवकामला तोंड फिरविल्या शिवायच पाहून घेतलें.

तो तेथें उभाच होता, ती मुलगी त्या दोघांना म्हणाली—" उठा जेवायला."

तो मध्यम वयाचा मनुष्य शिवकामला म्हणाला—" येरे बुवा! तूं पण जेवायला!"

शिवकामला तें सर्व पाहूनच आश्चर्य वाटत होतें. त्याचा पाय पुढें पडत नव्हता.

त्याला मागें पुढें करीत असलेला पाहून तो मनुष्य म्हणाला—" घाबरण्याचें कारण नाहीं. तुझ्यावर आकाश नाहीं कोसळणार. तूं आलास तसाच परत जाशील."

परंतु शिवकाम इतका भ्यांला होता कीं त्याच्या तोंडांतून शब्दच उमटत नव्हता. त्याचे डोळे त्या मुलीवर खिळून होते. इतक्या सुंदर स्त्रीची कल्पना स्वप्नांत देखील त्यानें केली नसती. ती त्याच्याकडे चोरट्या

नजरेनें मधून मधून पाहात आहे हें देखील त्याच्या लक्षांत आल्याशिवाय राहालें नाहीं.

इतक्यांत त्याला घेरी आल्यासारखें वाटलें. त्यानें डोळे मिटले व पुन्हां उघडून पाहिलें तेव्हां दृश्य अगदीं निराळेंच होतें. तो आपल्या गुरांच्या गोठ्यांत होता. समोर डोंगर व चारी बाजूला काळोख. घर नव्हतें कीं कोणी दुसरें माणूस पण नव्हतें. आकाशाकडे पाहिलें तेव्हां जे तारे डोक्यावर असायला पाहिजे होते ते पश्चिमेकडे वळलेले होते. म्हणजे गुरांच्या गोठ्यांतून बाहेर येऊन त्याला बराच वेळ झाला होता.

त्या सर्व गोष्टीसंबंधीं विचार करीत असतां त्याला छान झोंप लागली. परंतु दुसऱ्या दिवसापासून तो अगदीं बदललेला दिसला. पहिल्या रात्रीं त्यानें ज्या मुलीला पाहिलें होतें ती राहून राहून त्याच्या नजरेसमोर येऊन उभी राही. कोणतें ही काम करीत असतां त्याला ती मुलगी आठवे. वेड्यासारखा तो तासन् तास डोंगराच्या खोऱ्यांत हिंडे. पण त्याला तें घर, तो मनुष्य, ती स्त्री किंवा ती मुलगी कधीं दिसली असेल तर शपथ. स्वतःचें देहभान विसरून तो हिंडे फिरे.

असेंच एक वर्ष लोटलें. पुन्हां कापणीचे दिवस आले. शिवकाम पुन्हां गोठ्यांतच रात्र काढूं लागला. एके दिवशीं रात्रीं त्यानें गोठ्याच्या बाहेर पाऊल टाकलें मात्र, पुन्हां त्याला त्या जुन्या घरांत तो असल्याचा भास झाला. पुन्हां त्याला तो मनुष्य, ती स्त्री व ती मुलगी तशीच दिसली. त्या मुलीला पाहतांच शिवकामला जिवांत जीव आल्यासारखें वाटलें. या खेपेस तो घाबरला नाहीं. त्या माणसानें त्याला जेवायला बोलावतांच तो आंत गेला. जेवण त्याला फार आवडलें. त्यानें पोटभर जेवून

घेतलें. इतकें स्वादिष्ट जेवण आयुष्यभरांत जेवल्याचें त्याला आठवलें नाहीं. जेवतांना दोघं नवरा बायको त्याला म्हणाली— "आमच्या मुलीचें लग्न तुझ्याशीं करून द्यावें असें म्हणत आहों. आयुष्यभर तूं सुखांत घालविशील."

शिवकामनें त्याचें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. पण तो लग्नाला कबूल झाला. त्या मुलीचें नांव केतकी असें होतें.

त्या वर्षी तो पीक घेऊन आपल्या घरीं गेला नाहीं. गुरांच्या गोठ्यांत पण राहिला नाहीं. तो कोठें आहे, हें त्याच्या नातेवाइकांना पण कळलें नाहीं. पण तो जेव्हां घरीं आला तेव्हां त्याच्या बरोबर अप्सरेसारखी एक सुंदर स्त्री आलेली पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटलें.

"ह्या मुलीशीं मी लग्न करणार आहें." शिवकाम म्हणाला. कोणी त्याला नकार दिला नाहीं व लग्न समारंभ पार पडला. मुलगी कोठून आली, कोणाची, हें कोणाला माहीत नव्हतें, तरी कोणी कधीं तिला किंवा शिवकामला एका शब्दानें विचारलें नाहीं. सर्व तिचें कौतुकच करीत.

त्या मुलीनें घरांत पाऊल ठेवलें त्या दिवसापासून घरांचें रूपच बदललें. शिवकामला सर्व वैभव प्राप्त होतें. तिच्या रूपें प्रत्यक्ष लक्ष्मीनेंच जणुंकांहीं त्याच्या घरांत प्रवेश केला. जो कोणी त्याच्या घरीं येई, जें कांहीं मागे, तें त्याला देऊन केतकी आनंदानें पाठवी. जवळपासच्या गांवीं त्याचें औदार्य व दानवृत्ती यांची प्रसिद्धी झाली. म्हणून गोरगरीब त्याच्याकडे येऊं जाऊं लागले व त्याच्याकडून आपल्या गरजा भागवून जाऊं लागले.

केतकीशीं लग्न झाल्यानंतर शिवकाम लवकरच सामान्य माणसासारखा वावरूं लागला आणि हातांत थोडे पैसे जमा झाल्यावर त्याला थोडा गर्व पण झाला. तो आपल्या बायकोला देखील तोंडाला येई तें बोले. केतकी तो जें बोले वा करी, त्याबद्दल कधीं कांहीं बोलत नसे.

कांहीं दिवसांनंतर एक मस्तवाल बैल संक्रांतीच्या आधीं कांहीं दिवस एकदां शिवकामला खुंट्यासकट ओढूं लागला. तें पाहून केतकी घराबाहेर धांवत आली व नवऱ्याच्या हातचा खुंटा घेऊन तिनें तो शिताफीनें जमिनींत दाबून रोंवला. लगेच बैल जमिनीवर इतक्या जोरानें आदळला कीं जणुं खुंटा त्यालाच कोणी भोसकला. मोठ्या कष्टानें तो उभा राहाला. शिवकामनें चकित होऊन त्याच्याकडे पाहिलें. बैल थरथर कांपत होता.

नंतर केतकी बैलाला जणुंकांहीं बकरीसारखें धरून खुंट्याजवळ घेऊन गेली व त्याला तेथें बांधून टेवला. बैल तिला पाहूनच भ्याला होता. तें पाहून शिवकाम पण घाबरला. त्याची बायको म्हणजे सामान्य स्त्री नव्हे हें माहीत असूनहि त्यानें तिची कधीं कदर केली नव्हती. तिचा अपमान केला होता व तिला कित्येकदां रागावला

पण होता. शिवकामच्या लक्षांत त्याची ती चूक आली व तेव्हांपासून तो बायकोचा आदर करूं लागला. त्यांना त्यानंतर मुलें बाळें झालीं, त्यांनीं पुष्कळ दौलत मिळविली व कित्येक वर्षें त्यांचा संसार सुखाचा झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— "राजा, मला एका गोष्टीची शंका आहे. शिवकाम आपल्या बायकोला एक सामान्य स्त्री मानूनच तिच्याशीं वागला. परंतु केतकीच्या अंगीं दैवी शक्ति असूनही ती सर्व कष्ट मुकाट्यानें कां सहन करीत होती? सामान्य स्त्रीसारखी सहिष्णुता तिनें दाख-

विण्याचें काय कारण? या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला–"केतकी तसें वागली त्याला पुष्कळ कारणें होतीं. एक, ती देवी होती तरी तिनें एका सामान्य माणसाशीं लग्न स्वतःच्या इच्छेनें केलें होतें. त्यासाठीं तिनें मनुष्य जातीच्या स्त्रीचें रूप घेतलें होतें. म्हणून एका सामान्य स्त्रीसारखें वागणेंच तिला योग्य होतें. प्रत्येक वेळीं आपल्या असामान्य शक्तीचें प्रदर्शन करून त्याच्या मनांत दहशत उत्पन्न करणें दोघांच्या जीवनाला सुखाचें ठरलें नसतें. दुसरी गोष्ट ती देवी होती म्हणूनच सामान्य स्त्रीला वाईट जांचक वाटणाऱ्या गोष्टींची तिनें कधींच फिकीर केली नसावी. शक्तिशाली व्यक्तीच्या अंगीं अशक्तापेक्षां जास्त सहनशक्ति असावीच लागते. तिसरी गोष्ट, केतकीनें ज्या बळाचा प्रयोग बैलावर करून दाखवला त्या बळाचा प्रयोग तिनें आपल्या पतीवर केला असता तर तो लंगडा, लुळा व निस्तेज होऊन गेला असता. मग तिचा संसार कधींच सुखाचा झाला नसता. म्हणून आपल्या शक्तीची कल्पना करून देण्यासारखा प्रसंग येईपर्यंत केतकी सर्व सहन करीत गेली. त्याला स्वतः धडा देण्याऐवजीं तो स्वतःच धडा घेईल असा प्रसंग अनायासें घडून आला."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर नाहींसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला.

(कल्पित)

भुतीणीचें बाळंतपण

एका गांवीं एक फार गरीबीनें नडलेली बाई रहात असे. ती बुरडाचा धंदा करी व टोपल्या विणून आपला उदरनिर्वाह चालवी.

एकदां ती घागर घेऊन पाण्याला निघाली असतां तिला एका झुडपाखालीं एक बेडूक दिसला. ती त्या बेडकाला थट्टेत म्हणाली–"या खेपेस तूं बाळंत होशील तेव्हां मी येईन हो सुईण म्हणून. प्रथम वाटेंतून बाजूला हो पाहूं." तें ऐकतांच बेडूक वाटेंतून बाजूला झाला व तिला पुढें जायला वाट दिली.

कांहीं दिवसांनीं ती आपल्या झोंपडींत बसून चरख्यावर सूत काढीत असतां एक जण सरळ तिच्या घरांत शिरला व म्हणाला–"हें पहा, माझ्या बायकोचें बाळंतपण जवळ येऊन ठेपलें आहे. तूं म्हणाली होतीस ना कीं तिच्या बाळंतपणाच्या वेळीं सुईणीचें काम करायला तूं येशील म्हणून. तर मग चल."

ती गरीब बाई घाबरून गेली. मी मी? सुईणीचें काम करूं तें कसें काय? मी कधीं तें काम केलेंच नाहीं."

"तर मग वचन कशाला दिलें होतेंस? तूं वचन दिलें होतेंस तर तें तूं पुरें केलेंच पाहिजेस." तो मनुष्य म्हणाला.

"मी कोणाला तसें वचन कधीं दिलेंच नाहीं." ती म्हणाली.

"तुला नाहीं आठवत, तूं एकदां एका बेडकाला तसें वचन दिलें होतेंस तें. ती बेडकीणच माझी बायको आहे. मी कामिनी भुतांचा राजा आहें." तो मनुष्य म्हणाला.

ती बाई घाबरून गेली. ती त्या माणसाला म्हणाली–"मी तुझें हें गुपित

श्री. गो. स. सुतार

कोणाला सांगणार नाहीं. तुझ्या बायकोच्या पोटांत दुखूं लागलें म्हणजे मला कळव. मी येऊन माझ्याकडून होईल ती मदत करीन."

तो मनुष्य निघून गेला. दोन तीन दिवसांनीं मध्य रात्रीच्या सुमारास तो आला आणि म्हणाला–"माझ्या बायकोच्या पोटांत दुखूं लागलें आहे. ये माझ्याबरोबर."

दोघे बरोबर निघून गेले. थोड्या वेळानें दोघे एका सुंदर राजवाड्यांत येऊन पोंचले. घरांत पाऊल टाकतांच तो मनुष्य हाता-पायांवर उभा राहला. नवरा असा उभा राहला तर बायकोची सोडवणूक सोपी नसते. म्हणून त्या गरीब बाईनें त्या मनुष्याला निरनिराळीं कामें सांगून पाहिलीं. पण तो मनुष्य दगडासारखा जागच्या जागीं ओणवा उभा राहाला. तिला तेवढ्यांत एक युक्ति सुचली. ती त्याच्याजवळ जाऊन म्हणाली–"तुझी बायको बाळंत झाली."

नवऱ्यानें लगेच विचारलें–"बाळंतपण कसें गेलें?" आणि उठून उभा राहाला. लगेच तिकडे त्याची बायको बाळंत झाली. ती गरीब स्त्री, मुलाची दृष्ट काढून म्हणाली–"माझें काम झालें. येतें मी आतां."

भुतांचा राजा तिला घरीं पोंचवायला गेला. त्यानें तिला ती मागेल तें देण्याचें वचन दिलें होतें. पण तिनें मागितलें नाहीं व त्यानें दिलें नाहीं.

ती गरीब बाई कांहीं वेळ घरांत विश्रांती घेऊन केरवारा करायला म्हणून जरा बाहेर आली तेव्हां तिला एक रुपया दिसला. त्यानंतर दररोज ती सडा घालायला जाई तेव्हां तिला एक रुपया मिळे. अशातऱ्हेनें तिचें दारिद्र्य दूर झालें.

शिलकेचा महिमा

कधीं काळीं उज्जयनी येथें कुंभीराम नांवाचा एक फार गरीब मनुष्य रहात असे. तो रोज गवत कापून तें श्रीमंतांच्या घरीं विकत असे. तेवढ्यावर त्याचा उदरनिर्वाह चाले. त्याचें घर राजधानीच्या एका टोंकाला होतें. रोज अडीच आणे त्याची प्राप्ती होती. दोन आण्यांत स्वतःच्या पोटापाण्यापुरेसें तो विकत घेई आणि अर्धा आणा शिल्लक टाकी. त्याला बायको नव्हती व मुलेंबाळें पण नव्हतीं.

एके दिवशीं त्यानें मडक्यांत ठेवलेली शिल्लक जमीनीवर ओतली. त्या शिल्केचा एक ढीग झाला. त्यानें विचार केला कीं एवढ्या पैशांचा मला काय उपयोग? स्वतःच्या घरावरलें छप्पर गवताचें होतें तें बदलून कवलारू करण्याची इच्छा सुद्धां त्याच्या मनांत उपजली नाहीं.

त्याला एक दिवशीं पहाटे स्वप्न पडलें. स्वप्नांत एक सुंदर तरुण स्त्री दिसली. झोंप मोडल्यावर देखील ती डोळ्यासमोरून दूर होत नव्हती. आपल्या पैशाचा आतां कसा उपयोग करावा हें त्याला कळलें. तो शिल्कंतले सर्व पैसे घेऊन गांवांतल्या एका प्रख्यात जव्हेऱ्याच्या दुकानांत गेला. त्यानें आपल्या जवळचे सर्व अर्धे आणे जव्हेऱ्याच्या समोर ओतले आणि म्हणाला–"ही माझ्या आयुष्याभराची शिल्लक आहे. ही रक्कम घेऊन मला एक सुंदर दागिना द्या."

जव्हेऱ्याच्या मुनीमानें पैसे मोजून पैसे किती आहेत हें सांगितल्यावर जव्हेऱ्यानें कुंभीरामाला एक सोन्याची माळ व बांगड्या आणून दाखविल्या व म्हणाला–"तुला यांपैकीं जें पाहिजे तें या पैशावर विकत

श्री. म. ल. जोशी

घेतां येईल." कुंभीरामला एक बांगड्यांची जोडी फार आवली. त्यांत पन्ना व नीलमणी जडलेले होते. ती जोडी आपल्या उपरण्यांत बांधून तो एका व्यापाऱ्याच्या घरीं गेला. तो त्याला म्हणाला–"तुम्ही व्यापारासाठीं देशोदेशीं हिंडत फिरत असतां. कोठें तुम्ही त्या सुंदर सोळा वर्षाच्या मुलीविषयीं ऐकलें आहे का?" असें विचारून त्यानें स्वप्नांत पाहलेल्या मुलीचें वर्णन त्याला सांगितलें.

तें ऐकून व्यापारी म्हणाला–"ती मुलगी म्हणजे सागर देशाची राजकन्या असावी. तिच्या सौंदर्याचें वर्णन सर्वत्र ऐकलें आहे. ती स्वभावानें पण चांगली मुलगी आहे."

कुंभीरामला तें वर्णन ऐकून आनंद झाला. त्यानें उपरण्यांतली बांगड्यांची जोडी काढून व्यापाराला देत म्हटलें–"या खेपेस तुम्ही सागर देशांत व्यापाराला जाल तेव्हां ह्या बांगड्या त्या राजकन्येकडे पोंचत्या करा. परंतु या कोणी दिल्या हें मात्र तिला कळतां कामा नये."

"मी पुढल्याच आठवड्यांत निघत आहें. ही भेट देऊन काय सांगूं तिला?" व्यापाऱ्यानें त्याला विचारलें.

"मला कांहीं नको. फक्त ह्या बांगड्या तिच्याकडे पोंचत्या व्हाव्या एवढीच इच्छा माझ्या मनांत आहे." कुंभीराम म्हणाला.

व्यापारी आपल्या काफल्याबरोबर निघाला. वाटेंत जागोजागीं थांबत पडाव टाकीत काफला सागर देशांत जाऊन पोंचला. तेथें तो राजकुमारीला जाऊन भेटला व म्हणाला–"ही भेट एका व्यक्तीची आहे. खास राजकन्येसाठीं म्हणून आणली आहे." असें सांगून त्यानें ती बांगड्यांची जोडी तिला दिली.

राजकन्येनें बांगड्या हातांत घातल्या. तिला त्या फार आवडल्या. म्हणाली–"जणुं कांहीं माझ्याचसाठीं घडवल्या आहेत, माझ्या हाताच्या मापाच्या आहेत. परंतु ह्या कोणी पाठविल्या, नाहीं सांगितलेंत?"

"क्षमा करा! तेवढा एकच प्रश्न मला विचारूं नका. मी त्या व्यक्तीचें नांव सांगायला तयार नाहीं." व्यापारी म्हणाला.

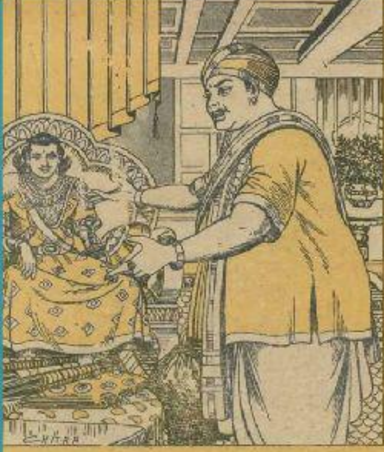
राजकुमारी तें उत्तर ऐकून चकित झाली. "पण त्यानें कोणत्या आशेनें ही भेट पाठविली आहे, हें तरी सांगाल कीं नाहीं?" तिनें विचारलें.

"त्यानें तें सर्व मला कांहीं सांगितलें नाहीं. त्याला याबद्दल कांहीं हवें असेल असें पण दिसलें नाहीं. तुम्ही ही कांकणें स्वीकारावीत एवढीच त्याची इच्छा दिसली." व्यापारी म्हणाला.

"त्याच्या मनांत कांहीं इच्छा नसेल, पण मी कांहीं न देणें बरोबर दिसणार नाहीं." राजकन्या म्हणाली आणि तिनें पुरुषी पोशाखाला शोभतील अशी अनेक रेशमी वस्त्रें व पुष्कळ धन दिलें.

कांहीं महिन्यांनीं व्यापारी स्वदेशीं परत आला. कुंभीरामला भेटून म्हणाला–"तुझी

भेट राजकन्येनें स्वीकारली आणि बद्दल हीं वस्त्राभूषणें व रुपये दिले आहेत." त्यानें तीं वस्त्रें व धन कुंभीरामासमोर ठेवलें.

कुंभीराम चकित होऊन म्हणाला—"मला काय करायची आहेत हीं वस्त्राभूषणें ? हीं वस्त्रें वापरायची आवड असणारा कोणी तुमच्या ओळखीचा असेल तर सांगा."

"कां नाहीं ? विदर्भ देशाचा राजा आहे. तो आहे पण तरणा बांड व सुंदर." व्यापारी म्हणाला.

"असें असेल तर तुम्ही या खेपेस व्यापारासाठीं त्या देशांत जाल तेव्हां हीं वस्त्रें त्याला नेऊन द्याल का ?" कुंभीरामनें व्यापाऱ्याला विचारलें.

पुढें कांहीं दिवसांनीं व्यापारी विदर्भ देशांत व्यापारासाठीं गेला. तेव्हां त्यानें तीं वस्त्रें तेथील राजाला नेऊन दिलीं. तीं वस्त्रें घालून राजा फार खूष झाला. त्यानें सागरच्या राजकन्येप्रमाणेंच विचारलें—"पण काय हो, हीं वस्त्रें माझ्याकडे कोणी पाठविलीं हें नाहीं सांगितलेंत ? पाठविणाऱ्यानें कांहीं अपेक्षा ठेवूनच हीं वस्त्रें पाठविली असणार ?" पण व्यापारी एवढेंच म्हणाला कीं त्या व्यक्तीनें कोणतीहि इच्छा मनांत बाळगून हीं वस्त्रें पाठविलेली नाहींत. तरी राजानें उत्तम जातीचे बारा घोडे निवडून व्यापाऱ्याला देत म्हटलें कीं हे घोडे त्या व्यक्तीकडे माझी परतभेट म्हणून पोंचते करा."

ते घोडे आल्यावर कुंभीराम त्या घोड्यांचें काय करायचें या काळजींत पडला. तो पुन्हां आपल्या व्यापारी मित्राला म्हणाला—"यांपैकीं दोन घोडे तुम्ही स्वतःसाठीं ठेवून घ्या व बाकी दहा घोडे सागरच्या राजकुमारीकडे पोंचते करा."

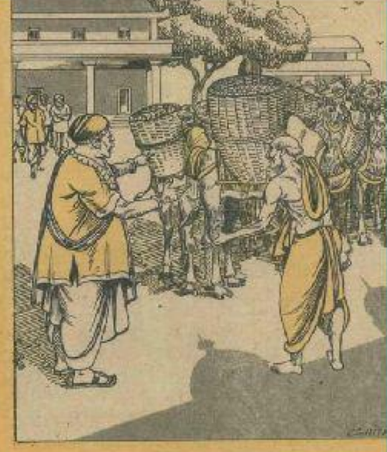
व्यापाऱ्यानें घोडे आणून पोंचते केले तेव्हां राजकुमारीला एका अनोळखी माणसाकडून ही भेट घेतेवेळीं संकोच वाटला. म्हणाली—"आपली ओळख दिल्याशिवाय अशी भेट कोणी पाठवूं लागला तर ती कशी काय स्वीकार करावयाची ?"

"मी त्याच्या विषयीं एवढेंच सांगूं शकतों कीं तो त्याला न देता येण्यासारखी वस्तू देत नाहीं. या पेक्षां जास्त मी कांहीं सांगूं शकणार नाहीं व आपण विचारूं पण नये." व्यापारी म्हणाला.

राजकन्येनें त्या विषयीं आपल्या वडिलांचा सल्ला घेतला. राजा म्हणाला—"तूं एकदम परतभेट म्हणून इतकी मोठी कांहींतरी वस्तु पाठवून दे कीं त्याहून मोठी वस्तु तो पाठवूंच शकणार नाहीं."

राजकुमारीनें इतकी चांदी दिली कीं ती घेऊन जायला वीस उंट लागले. व्यापाऱ्यानें ती सर्व चांदी कुंभीरामकडे पोंचती केली. कुंभीराम घाबरूनच गेला.

"मी काय करूं एवढी चांदी घेऊन ? यां पैकीं सहा उंट व त्यांच्यावरची चांदी तुम्ही स्वतःसाठीं ठेवून घ्या. बाकी उंट व त्यांच्यावरची चांदी तुम्ही विदर्भ देशाच्या राजाकडे पोंचती केलीत तर तुमचे माझ्यावर फार फार उपकार होतील."

व्यापाऱ्यानें स्वतःचा व्यवसाय करायचा सोडून दिला. कारण त्याला निरोप पोंचविण्याच्या कामांतच कल्पनेबाहेर फायदा होऊं लागला. तो उंट घेऊन विदर्भ देशांत गेला आणि भेट म्हणून ते उंट व त्यांच्यावरची चांदी राजाला दिली. सागरचा राजकुमार पण अनोळखी व्यक्तीकडून एवढी मोठी भेट घ्यायला संकोच करूं लागला, आणि भेट पाठविणाऱ्यानें पुन्हां भेट पाठवूं नये इतकी मोठी भेट पाठविण्याचें त्यानें मनाशीं ठरविलें. त्यानें व्यापाऱ्याला वीस घोडे, वीस उंट व वीस हत्ती दिले. प्रत्येक

हत्तीवर सोन्याची मोत्यांनीं मढवलेली अंबारी होती. साठच्या साठ जनावरांच्या पाठीवर रेशमी शाली घातलेल्या होत्या.

तें सर्व घेऊन व्यापारी कुंभीरामकडे गेला तेव्हां तें पाहून त्याला वेड लागल्यासारखें झालें. तो व्यापाऱ्याला म्हणाला—"तुम्ही आतांपर्यंत माझ्यावर अपरंपार उपकार केले आहेत. यां पैकीं दोन घोडे, दोन उंट व दोन हत्ती स्वत:साठीं ठेवून घ्या बाकी राजकन्येकडे पोंचते करण्याची कृपा करा."

"मला हें सर्व कांहीं नको. तुम्हीच ठेवून घ्या. पुन्हां राजकन्या किंवा राजकुमारासमोर जाण्याची हिंमत माझ्यांत तरी उरली नाहीं. मला माझ्या श्रमाचा मोबदला मिळायला हवा त्यापेक्षां पुष्कळ जास्त मिळाला आहे. ही भेट कोण पाठवतो हें कळल्याशिवाय ती स्वीकारण्यास दोघांनीं साफ नकार दिला आहे. मी जाऊन सांगूं का कीं आमच्या गांवचा गवत विकणारा ही भेट पाठवीत आला आहे. हें सांगायला हरकत नसेल तर मी सागरला जायला तयार आहें." व्यापारी म्हणाला.

कुंभीराम बराच वेळ विचार करीत राहाल्यावर म्हणाला—"असें सांगा कीं आपल्याला माहीत नाहीं का हे घोडे, हत्ती वगैरे कोणी दिले आहेत? हे त्या.... त्यांनींच दिले आहेत. त्यानंतर तुम्हांला कांहीं उत्तर देण्याचें कारण नाहीं व मला पण काळजी करण्याचें कारण राहणार नाहीं."

कुंभीरामचा हेतू तसें उत्तर देण्यांत काय असावा हें व्यापाऱ्याला कळलें. त्यानें दिलेले घोडे, उंट व हत्ती त्यानें स्वत:कडे ठेवून घेतले व बाकींना घेऊन तो सागरला निघाला.

सागरच्या राजाला दुरून धूळ उडत असलेली दिसली. घोड्यांचें खिंकाळणें व हत्तींचें ओरडणें ऐकून त्याला वाटलें कीं कोणी शत्रू आपल्या राज्यावर स्वारी करायला आला आहे. परंतु व्यापाऱ्यानें येऊन, ते सर्व घोडे वगैरे राजकन्येला उपहार व नजराणा म्हणून आहेत, असें सांगितलें तेव्हां राजाला आश्चर्य वाटलें.

"हे सर्व कोण पाठवितो हें जोंपर्यंत तूं सांगत नाहींस तोंपर्यंत आम्ही या सर्वांचा स्वीकार करण्यास तयार नाहीं." राजा म्हणाला.

"महाराज, आतां मी तरी किती दिवस हें गुपित लपवून ठेवूं? विदर्भच्या राजकुमारानें ही भेट पाठविली आहे." व्यापारी म्हणाला.

राजानें आपल्या मुलीला त्या विषयीं विचारलें. म्हणाला—"विदर्भचा राजकुमार तुझ्याशीं लग्न करण्याच्या हेतूनें ही भेट पाठवीत आला आहे. त्यानें दूत पाठविला व आपण नकार दिला तर त्याच्या इभ्रतीला कलंक लागेल. म्हणून त्यानें आजपर्यंत ही युक्ति केली असावी. त्याच्याशीं तुझें लग्न झाल्यास त्याहून जास्त आनंदाची गोष्ट आणखी काय असणार!" तें ऐकून राजकुमारीला पण आनंद झाला.

राजानें व्यापाऱ्याला पुष्कळ बक्षिस देऊन निरोप दिला व म्हणाला—"आम्ही या खेपेस स्वत:च विदर्भ देशाच्या राजाकडे आपला दूत पाठवूं."

व्यापारी म्हणाला—"छान! मला तरी तेंच पाहिजे होतें." असें सांगून तो उज्जयनीला परत गेला.

नंतर सागर राजा मुलीला बरोबर घेऊन सर्व लव्याजम्यासह तीर्थयात्रेला निघाला. कित्येक ठिकाणीं थांबत दर्शन व स्नान करीत तो विदर्भ देशांत आला. विदर्भ देशाच्या राजाला भेटून म्हणाला—"आपल्या

राजकुमारानें आमच्या राजकन्येसाठीं वेळो-वेळीं जी भेट व उपहार पाठविले त्याबद्दल आम्ही आपले फार आभारी आहों. कोणी हे उपहार पाठविले हें कळायला मार्ग नसल्यानें आम्ही परतभेट म्हणून उपहार पाठवीत राहालों. परंतु आतां कळलें कीं राजकुमारानें ती भेट पाठविली होती. म्हणून आम्हांला वाटलें कीं स्वतः येऊन एक अशी भेट द्यावी कीं राजकुमाराला ती फार आवडेल."

विदर्भच्या राजाला तें सर्व कांहीं कळलें नाहीं. परंतु तो कांहींच उघड बोलला नाहीं. "मी मुलाला बोलावतों. आपण स्वतःच काय तें त्याच्याजवळ बोलावें." राजा म्हणाला.

विदर्भचा राजकुमार आला. सागरच्या राजकन्येचें सौंदर्य पाहून तो चकित झाला. बोलण्यावरून त्याला संदर्भानें कळलें कीं उपहार व भेट राजकन्येकडूनच येत होती व परत भेट तिच्याचकडे तो पाठवीत राहाला होता. तो म्हणाला–"राजकन्येशीं विवाहास मी तयार आहें. आपण ही भेट दिल्यास याहून मोठी भेट मी प्रत्युपकार म्हणून काय देऊं शकेन?"

त्या लग्नास सर्व थोरा मोठ्यांनीं संमति दिली. ज्योतिष्यांनीं मुहूर्त सांगितला व त्या मुहूर्तावर लग्नसमारंभ थाटामाटानें पार पण पडला. त्यांच्या विवाहास कारण कुंभीराम होता हें दोघांपैकीं एकालाहि कळलें नाहीं. तो नेहमींप्रमाणें रानांत जाऊन गवत कापून आणीत होता व त्यावर त्याचा उदरनिर्वाह चालू होता. तो दोन आण्यांत आपल्या पोटापाण्या पुरेसें विकत घेई व अर्धा आणा शिलकेंत टाकी.

संशयाचे भूत

कोशल देशाच्या राजाला दोन मुलगे होते. एकाचें नांव सुनंद व दुसऱ्याचें जीवक असें होतें. दोघांपैकीं मोठा राजाचा थोडा जास्त लाडका होता. कारण तोच युवराज होता व राजाच्या गादीला वारस होता. एवढेंच नव्हें तर शस्त्रास्त्र विद्येंत पण तो जास्त हुशार होता.

परंतु जीवकच्या मनांत त्याच्या मोठ्या भावापेक्षां बापावर जास्त प्रेम होतें. या-शिवाय इतर सर्व बाबतींत तो मोठ्या भावाहून जास्त योग्य पण होता.

कोशल देशाच्या प्रधानाला वासंतिका नांवाची एक मुलगी होती. दोघे राजकुमार लहानपणापासून तिच्याबरोबरच लहानाचे मोठे झाले होते. तिचें लग्नाचें वय झाल्यावर दोघां राजकुमारांना तिच्याशींच लग्न करावें असें वाटूं लागलें.

राजा व मंत्री तिला म्हणाले–"मुली! अग तूं दोघांशीं लग्न कशी काय करणार? शहाणपणानें वाग. जगाची रीत म्हणून कांहीं आहे कीं नाहीं." राजकुमारांना पण दोघांनीं पुष्कळ समजावून सांगितलें. पण सर्वच हट्टाला पेटले होते.

तेव्हां राजानें दोघां राजकुमारांत एक प्रतिद्वंद्विता ठेवायचें ठरविलें. असें ठरलें कीं राजवाड्यांतून दोघांनीं बाण सोडावयाचे. ज्याचा बाण जास्त दूर जाऊन पडेल त्यानें वासंतिकेशीं लग्न करावें.

राजानें ती अट कळविल्यावर जीवकला वाटलें कीं आतां वासंतिकेशीं आपला विवाह होणें अशक्य. तरी त्यानें अटी-प्रमाणें प्रतिस्पर्धेंत भाग घेण्याचें मनाशीं ठरविलें.

सौ. यमुनाबाई मो. कामत

सुनंदनें सर्वांत पहिला बाण राजवाड्यांतून सोडला. तो पुष्कळ दूर जाऊन पडला. नंतर जीवकनें पण सोडला. परंतु तो कोठें जाऊन पडला व किती दूर जाऊन पडला हें कोणाला कळलें नाहीं. राजाच्या शिपा-यांनीं पुष्कळ हुडकून पाहिलें, पण निरूपयोग. तो बाण सांपडला नाहीं.

"काय नेम कदाचित जीवकचा बाण जास्त दूर गेला असावा. पण त्याला कांहीं प्रमाण नाहीं. म्हणून आम्ही सुनंदनेंच ही पैज जिंकली असें मानतों." राजानें असें घोषित केलें आणि त्याबरोबर सुनंदचा राज्याभिषेकपण करून टाकावा असें राजानें ठरविलें.

हें ऐकून इतरांना जितका आनंद झाला तितका जीवकला न वाटणें साहजीक होतें. त्याचा बाण गेला कोठें व अदृश्य कसा झाला या गोष्टीचा शोध लावण्याचें त्यानें मनाशीं ठरविलें. म्हणून तो लग्नसमारंभ पाहण्यासाठीं पण थांबला नाहीं. तो राज-वाड्याबाहेर निघाला आणि ज्या दिशेनें त्यानें बाण सोडला होता त्या दिशेनें सरळ निघाला.

बाण शोधीत तो सोळा मैल चालून आला आणि एका डोंगराळ प्रदेशांत येऊन पोंचला. त्या जागीं डोंगराचा कडा सरळ उभा होता व तेथें एक बाण पडलेला त्याला दिसला. तो त्याचाच बाण होता. पण टोंक त्याच्याचकडे वळलेलें होतें. तें सर्व पाहून त्याला फार आश्चर्य वाटलें.

त्यानें विचार केला, यांत जरूर कांहीं तरी माया किंवा गूढ असलें पाहिजे. नाहींतर मीच काय, देवानें सोडलेला बाणदेखील सोळा मैल येणें शक्य नाहीं. आणि समजा येथवर येऊन पडलाच तर त्याचें टोंक पुढें असायला पाहिजे, मागें उलटें नाहीं. अर्थात हा बाण येथेवर येऊन अशा तऱ्हेनें पडायला निराळेंच कांहींतर कारण असलें पाहिजे. जीवकला त्यांत शंका उरली नाहीं.

असेल कोणी इकडेच, असा विचार करून जीवक डोंगरालगत चालूं लागला. कांहीं अंतर चालून गेल्यावर एक गुहा दिसली. त्यानें साहस करून गुहेंत प्रवेश केला. आंत पाऊल टाकतांच त्याला आंत एक दरवाजा दिसला तेव्हां दार एका बाजूला सरकलें.

जीवक दरवाजा ओलांडून आंत गेला व आश्चर्य चकित होऊन पाहूं लागला. स्वप्नांत दिसावें असें दृश्य. डोंगराच्या पोटांत त्याला एक मोठें मैदान दिसलें त्या मैदानांत गगनचुंबी वाडे व त्यांच्या मधोमध एक रत्नखचित राजवाडा होता. मोठमोठे रुंद व स्वच्छ रस्ते राजवाड्याच्या चारी बाजूला होते.

जीवक मुख्य रस्त्यानें राजवाड्यापर्यंत गेला. त्यानें राजवाड्यांत पाऊल टाकलें. आंत एक मोठा दिवाणखाना होता. त्यांत बसायला सोन्यानें मढवलेल्या खुर्च्या व दीवाण होते. अप्सरांच्या सुद्धां माना खालीं होतील, अशा एकाहून एक सुंदर स्त्रिया

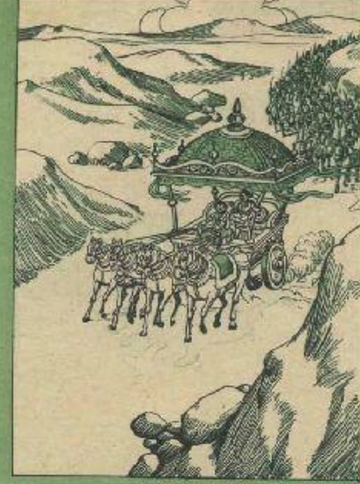
त्यांवर बसल्या होत्या. त्यांच्यांत प्रमुख राणीसारखी शोभणारी एक स्त्री आसनावरून उठून समोर आली व म्हणाला–“जीवक! ये, मी तुझीच वाट पाहात होतें.”

जीवक तर थक्कच झाला. त्यानें विचारलें–“पण तूं कोण हें आधीं सांग, आणि तुला माझें नांव कसें कळलें? आमच्या राजधानी-पासून इतक्या जवळ तुमचें हें वास्तव्य कसें काय? आणि आम्हांला तें कोणालाच इतकें दिवस कसें काय कळलें नाहीं?”

“मी यक्षपुत्री आहें. माझें नांव शंपा-लता. माझ्या वडिलांनीं माझ्यासाठीं हें नगर फार पूर्वीं वसविलें. मी तुला फार पूर्वींपासून ओळखतें. खरें बोलावयाचें तर ती वासंतिका तुझी राणी होण्यालायक मुळींच नव्हती. तूं आपल्या मोठ्या भावाहून मोठा भाग्यशाली आहेस. तूं बाण सोडलास तेव्हां मी आपल्या यक्षविद्येनें तो बाण येथवर आणून टाकला आणि तूं त्या बाणाचा शोध काढीत येथवर येशील या आशेनें मी आजवर वाट पहात होतें. तुला हरकत नसेल तर तूं येथेंच रहा. माझ्याशीं विवाह करून येथेंच स्वर्गसुखाचा उपभोग कर.” यक्षिणी म्हणाली.

जीवकला तें सर्व खरेंच वाटेना. शंपा-लता यक्षिणीच असेल काय? वासंतिकेहून सहस्र पटीनें जास्त सुंदर आहे ही. हिच्याशीं लग्न करून घ्यायला कोणी नकार देईल हा विचारच मुर्ळी खुळेपणाचा दिसेल. असा विचार करून म्हणाला–

“ठीक! जशी तुझी मर्जी! तूं सांगशील तें करायला मी तयार आहें. मी तुला पाहिलें तेव्हांपासूनच तुझा दासानुदास झालों आहें. तुझ्या सहवासांत मला आयुष्यभर राहतां आलें तर याहून मोठें भाग्य तें माझें काय असणार?”

त्यानें तिच्या बरोबर फिरून सर्व राजवाडा पाहिला. जिकडे नजर फिरे तिकडे सोनें, चांदी, रत्नें व माणिक्यें दिसत होतीं. कुबेराच्या अलकापुरींत तरी इतकें मोठें वैभव असेल कीं नाहीं शंकाच.

दोघं लग्न करून सुखानें राहूं लागलीं. जें सुख इतरांना स्वप्नांत देखील मिळणें शक्य नव्हतें त्या सुखाचा प्रत्यक्ष अनुभव त्याला मिळत होता.

एक महिना लोटला. जीवकला आपल्या वडिलांची व इतर जवळच्या नातेवाइकांची आठवण होऊं लागली. तो घराचा वीट आल्यामुळें कोणाला सांगितल्याशिवाय घरा-बाहेर निघून आला होता. तो नाहींसा झाल्याचें कळल्यावर घरची मंडळी सुखी होती कीं दुःखी याची कांहींच कल्पना त्या वेळीं त्याला नव्हती. सर्व लग्न समारंभांत मग्न असल्या कारणानें जीवक निघून गेल्याची गोष्ट कोणाच्या लक्षांत देखील आली नसणार. परंतु विवाह समारंभ व राज्यारोहणाचा उत्सव संपल्यावर सर्वांना मी नसल्याचें कळेल व वाईट वाटेल, या गोष्टीचा विचार करून त्याला घराची आठवण जास्तच होऊं लागली. यक्षिणीनें त्याला दुःखी होण्याचें कारण विचारलें. तेव्हां त्यानें खरें तेंच सांगितलें. तेव्हां यक्षिणी म्हणाली–“मग जाऊन भेटून ये सर्वांना. मी तुझ्या प्रवासाची सर्व तयारी करून देतें. परंतु एक अट आहे. तूं माझ्याविषयीं किंवा माझ्या येथील वास्तव्या-विषयीं कोणाजवळ एक चकार शब्द काढतां कामा नये.” तिनें बजावून सांगितलें.

जीवकनें तें कबूल केलें. त्याच्या प्रवासाची शंपालतेनें सर्व तयारी करून दिली. त्याच्यासाठीं रत्नांनीं मढवलेला एक रथ तयार करवून दिला. कित्येक घोडेस्वार,

रत्नमाणिक्यांचे भार व वस्त्रालंकार सर्व नातेवाइकांना देण्यापुरेसे तयार करून दिले.

कोणाला कांहीं कळविल्याशिवाय निघून गेलेला मुलगा परत आलेला पाहून राजाला फार आनंद झाला. परंतु मंत्री व इतर दरबारी संशयाच्या नजरेनें त्याच्याकडे पाहूं लागले. दंगा किंवा राजद्रोह पसरावा म्हणून हा आला असावा असें त्यांना वाटलें.

जीवकनें आपल्या वडिलांना तो सुखानें परदेशांत रहात आहे असें सांगितलें. पण तो कोठें रहात आहे हें नाहीं सांगितलें. एका यक्षिणीशीं त्यानें लग्न करून घेतलें असल्याचें पण त्यानें कळविलें नाहीं. वडिलांनीं त्याला आग्रह करून स्वदेशींच रहावयास सांगितलें पण त्यानें नाकबूल केलें. दोन दिवस राहून तो परत निघाला. परंतु जाताना मधून मधून येऊन भेटत जाईन असें वचन देऊन गेला.

जीवक निघून गेल्यावर मंत्री आदिकांनीं राजाला सावध रहायला सांगितलें. कोशल राज्य जिंकण्यासाठीं जीवक कांहीं गुप्त कारस्थान करीत असल्याचें त्यांनीं राजाला सांगितलें. त्याच्या पाठीशीं पुष्कळ लोक आहेत हें देखील त्यांनीं राजाला बजावून सांगितलें.

हें संशयाचें भूत राजाच्या हृदयांत देखील घर करून बसलें. त्यानें विचार केला कीं मंत्री आदिकांची शंका बरोबर असणार. कारण मंत्र्याच्या मुलीशीं त्याचें लग्न न झाल्यामुळें त्याला निराशा वाटली असेल आणि सूड उगविण्याचा विचारच त्याच्या मनांत असेल. पितृप्रेमाचा किंवा मातृप्रेमाचा एवढा ओढा असेल ही गोष्ट त्याला खरी वाटेनाशी झाली. नंतर एवढें ऐश्वर्य तरी त्यानें कोठून संपादन केलें? हे घोडेस्वार व नोकर चाकर कोठून आले?

तो आला कोठून व गेला कोठें, हें देखील सांगायला तो तयार नव्हता. म्हणजे, तो येथली स्थिति पाहून घेण्यासाठींच इकडे आला असावा. मधून मधून भेटायला येण्याचें वचन देण्यांत तरी त्याचा वेगळा हेतू काय असणार?

आणखी एक महिना लोटला. या खेपेस जीवक पहिल्यापेक्षां जास्त तयारी करून आला होता. त्याच्याकडे रत्नमाणिक्यें जास्त होतीं व घोडे आणि घोडेस्वार पण जास्त होते. त्यावेळीं राजा जीवकला म्हणाला—"बाळ! तूं मधून मधून असा भेटायला येतोस म्हणून मनाला बरें वाटतें. पण तूं येथेंच कां नाहीं रहात? येथें तुला कोणत्या वस्तूची कमतरता आहे?"

"तें शक्य नाहीं बाबा! मी आणखी एका जागीं दुसऱ्या कामांत गुंग असतों व त्यांतच मला आनंद व समाधान वाटतें." जीवक म्हणाला.

"हो, पण तूं राहतोस ती जागा कोठें आहे? सांग तरी. आम्ही तिकडे येत जात राहूं." राजा म्हणाला.

"तेवढें एकच तुम्ही विचारूं नका. मी आहें त्या जागेविषयीं कोणाला कांहीं

सांगणें इष्ट नाहीं. तें एक गुपित आहे आणि आपल्यापैकीं कोणी तिकडे येऊं नये, हेंच बरें." जीवक म्हणाला.

राजाच्या मनांतली शंका दुणावली. जीवक निघून गेल्यावर त्यानें मंत्र्याला बोलावून त्याचा या विषयीं सल्ला घेतला. मंत्र्यानें सल्ला दिला कीं जीवक कोठें राहातो याची सर्व माहिती काढून घेणें आवश्यक आहे.

एका महिन्यानंतर जीवक पुन्हां वडिलांना भेटण्यासाठीं आला. या खेपेस त्याच्याबरोबर आणखी जास्त लोक होते.

आहेत. त्यांचा एकठ्यानें संहार करूं शकेल असा कोणी शूर आणून दिलास तर हवा आहे."

राजाची ती इच्छा पुरी करणें अशक्य आहे असें जीवकला वाटलें. तरी परत गेल्यावर त्यानें यक्षिणीला तें जाऊन सांगितलें. तेव्हां ती म्हणाली–"तुमच्या वडिलांनीं जें मागायला नको होतें तेंच नेमकें मागितलें आहे."

"मला पण तसेंच वाटलें कीं असा एक मनुष्य कोठून मिळणार?" जीवक म्हणाला.

"न मिळायला काय झालें? आहे, माझा भाऊच. मी सांगितलें तर तो तुमच्या वडिलांकडे जाईल आणि ते सांगतील तसें करील सुद्धां. परंतु तो आहे फार तापट. त्याचें तुमच्या वडिलांशीं कितपत पटेल हें नाहीं मला माहीत."

"माझ्या वडिलांच्या आज्ञेप्रमाणें वागायला तो तयार असला कीं मग तो किती तापट असला म्हणून काय झालें? मग तूं त्याला पाठवतेस का माझ्या वडिलांकडे?" जीवकनें विचारलें.

"आजच पाठवतें." शंपावती म्हणाली.

त्या दिवशीं कोशल देशाचा राजा दरबारांत बसला असतां तेथें राक्षसासारखें शरीर असलेला धिप्पाड मनुष्य पन्नास मण वजनाची एक गदा घेऊन आला. त्याच्या प्रत्येक पावलाबरोबर जमीन हादरत होती. राजासमोर उभा राहून तो म्हणाला–"तूं मला कशाला बोलाविलें आहेस?" त्याच्या आवाजानें सर्व राजवाडा दुमदुमला. सर्व थरथर कांपूं लागले. राजा त्याच्या दृष्टीला आपली दृष्ट भिडवूं शकला नाहीं. दोन्ही हात डोळ्यावर ठेवून बसून राहाला.

"अरे विचारलें तुला कीं तूं कशाला बोलावलें आहेस आणि तूं कांहींच बोलत नाहींस?" असें म्हणत त्यानें आपली गदा राजाच्या डोक्यावर नुसती ठेवली. त्या गदेच्या वजनानेंच राजाचें डोकें फुटून गेलें व तो तत्काळ मरण पावला.

"अरे अरे अरे....! ते आमचे महाराज! त्यांचा असा जीव घेतलास!" मंत्री मोठ्यानें ओरडला व त्याच्या बरोबर सर्व दरबारी पण ओरडले. त्यानें एकदां गदा फिरवल्याबरोबर ते सर्व ठार झाले. जे जिवंत होते त्यांना तो म्हणाला–"राजा, सांगेल तें करायला सांगून माझा मेहुणा जीवक यानें मला पाठविलें आहे. पण तुमचा राजा मला पाहतांच घाबरला. त्याच्यासारख्या भित्र्याच्या हाताखालीं का मी काम करणार? या पुढें तुमच्यावर माझा मेहुणा जीवक हाच राज्य करणार. कोणाला कबूल नसेल तर त्यानें आतांच सांगावें."

कोणाच्या तोंडांतून शब्दच उमटेना. शंपालताचा भाऊ परत गेला आणि जें झालें तें त्यानें जाऊन सांगितलें. तें सर्व ऐकून जीवकला फार वाईट वाटलें.

"तुझ्या बापाच्या डोक्यांत तूं त्याचें राज्य बळकावणार अशी शंका आली तेव्हांच त्यानें स्वतः आपल्या मरणाला स्वतःवर ओढवून घेतलें. लपून फंसवून तुला ठार करण्याचा सल्ला पण राजाला त्याच्या मंत्र्यानें दिला होता. तुला त्याचें इतकें भय होतें. म्हणून त्याचा शेवट असा झाला." शंपालता म्हणाली.

त्यानंतर दोघे आपल्या गुप्तस्थानांतून बाहेर येऊन कोशलच्या राजधानींत आले व तेथें राहून त्यांनीं अनेक वर्षें राज्य केलें.

तांब्याचा तुकडा

एका गांवीं गणोजी नांवाचा एक गरीब गाडीवाला रहात असे. त्याची संपत्ति काय ती एक बैलगाडी होती. गांवांतले व्यापारी बाजार पेठेंतून माल आणायला न्यायला त्याची गाडी भाड्यानें घेत. परंतु तो दिवसभर काम करी, तरी त्याची गरीबी मात्र कायमच होती.

एके दिवशीं गणोजी बाजारपेठेंतून गाडींत माल भरून गांवांतल्या एका व्यापाऱ्याच्या घरीं येत असतां वाटेंत त्याला एक बैरागी साधू भेटला. तो एका झाडाखालीं कोणत्यातरी आजारानें कण्हत पडला होता. त्यानें गणोजीला थांबण्यासाठीं हातानें खुणावलें. "मी फार आजारी आहें, मला आपल्या गाडींत बाजारपेठेच्या गांवीं पोंचता करतोस का?" त्यानें विचारलें.

गणोजीनें त्याला गाडींत बसवून घेतलें. बाजारपेठेंत पोंचल्यावर त्यानें त्या बैराग्याला विचारलें–"कोठें जायचें आहे तुम्हांला?"

"येथें कोणी ओळखीचा नाहीं. कोणत्यातरी धर्मशाळेंत अगर मठांत पोंचता कर. देव तुला सुखी करील." साधू म्हणाला.

कोणाच्या घरीं घेऊन गेलों तर या बैराग्याला आणि त्यांत आजारी असलेल्याला कोण ठेवून घेईल? असा विचार करून तो त्याला आपल्या घरीं घेऊन गेला. नंतर व्यापाऱ्याच्या घरीं माल उतरवून आपल्या घरीं परत आला.

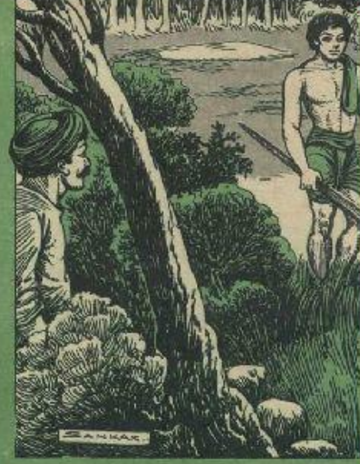
गणोजी घरीं परतला तेव्हां बैरागी झोंपडीच्या एका कोपऱ्यांत कण्हत पडला होता. गणोजीला त्याची बायको एका बाजूला बोलावून नेऊन हळूच म्हणाली–"हा तर अगदीं मरणाला टेकलेला दिसतो आहे. असा कोणी परका आपल्या घरीं मेला तर?"

गणोजीच्या बायकोनें जें म्हटलें अगदीं तसेंच झालें. मध्य रात्र उलटल्यावर तो बैरागी मेला. "पाहिलेंत, आतां काय करणार? लोक म्हणतील ना कीं या बैराग्याला लुबाडून आपण याचा जीव घेतला?" गणोजीच्या बायकोनें विचारलें.

"आतां जें होऊन गेलें तें बोलण्यांत काय अर्थ आहे? पुढें काय करायचें तें बोल." गणोजी म्हणाला.

"काळोख पडल्यावर हा आपल्या घरीं आला होता. कोणाला माहीत सुद्धां नाहीं. उजाडण्यापूर्वीं याला खड्डा खणून पुरून टाकून मोकळे होऊं या." गणोजीची बायको म्हणाली.

गणोजीच्या घरामागें थोड्या अंतरावर कांटेरी झुडपें होतीं. तेथें जाऊन गणोजीनें एक मोठा खड्डा खणला. त्यांत त्या बैराग्याला पुरून उजाडण्यापूर्वीं तो घरीं आला. तरी एकानें त्याला त्या कांटेरी झुडपाजवळ पाहिलेंच. त्याला वाटलें कीं गणोजीला कांहींतरी ठेवा सांपडला असावा. परंतु त्यानें जवळ जाऊन माती बाजूला सारून पाहिलें तेव्हां त्याला त्या जागीं एक प्रेत दिसलें. तें पाहून त्याला वाटलें कीं खुनाबिनाची भानगड दिसते आहे ही. म्हणून तो तेथून आपणांला कांहीं माहीतच नाहीं अशातऱ्हेनें निघून गेला.

झोंपडीच्या ज्या कोपऱ्यांत बैरागी मेला त्या कोपऱ्यांत त्याची एक झोळी पडलेली होती. तिच्यांत कांहीं फाटके कपडे होते. गणोजीनें ती झोळी दूर फेंकून दिली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं गणोजीचीं मुलें

तलावाच्या बाजूला खेळायला गेलीं तेव्हां त्यांना तेथें त्या वैराग्याची झोळी दिसली. तिच्यांत त्यांना हिरवा निळा थर असलेला तांब्याचा एक तुकडा सांपडला.

गांवांतल्या शाळेचे मास्तर तलावावर आले तेव्हां त्यांना मुलांच्या हातांत तो तांब्याचा तुकडा दिसला. तो तुकडा घेऊन त्यांनीं लक्षपूर्वक वाचलें तेव्हां त्यांना त्यावर कांहींतरी लिहिलें असल्यासारखें दिसलें. त्यांनीं तो तुकडा घासून पुसून स्वच्छ करून पाहिला व मुलांना विचारलें—"अरे, तुम्हांला हा तुकडा कोठें मिळाला ?"

मुलें म्हणालीं—"काल रात्रीं काळोख पडल्यावर एक वैरागी साधू आमच्या घरीं आला. उजाडण्यापूर्वीं तो निघून गेला. जातां जातां त्यानें आपली ही झोळी येथें टाकून दिली. तिच्यांत सांपडला आम्हांला हा तुकडा."

तेव्हां शिक्षकानें गणोजीला त्याच्या घरीं जाऊन विचारलें—"तुझ्या घरीं रात्रीं एक वैरागी आला होता तो कोण ?"

"तो कोण व कोठें गेला हें नाहीं मला माहीत. सांगितल्याशिवाय उठून निघून गेला. झोळी येथेंच टाकून गेला होता. मीच नेऊन ती दूर फेंकून दिली होती. तिच्यांत कामाची वस्तू कांहीं सांपडली नाहीं."

शिक्षकानें तांब्याचा तुकडा दाखवीत विचारलें—"तुला देण्यासाठींच तर त्यानें हा तांब्याचा तुकडा झोळींत ठेवला नव्हता ?"

गणोजीनें तांब्याचा तुकडा उलटसुलट करून पाहिला व म्हणाला—"नाहीं बुवा ! हा झोळींत होता खरा, पण मी तो झोळीबरोबर फेंकून दिला."

"अरे खुळ्या, या तुकड्यावर तुला केवढा मोठा ठेवा मिळेल याची कांहीं कल्पना आहे का ? यावर सिद्ध वैराग्याचा

मंत्र लिहिलेला आहे. श्मशानांत पुरलेल्या एका मढ्यांबरोबर जो ठेवा पुरला गेला होता तो कळतो या मंत्राच्या सहाय्यानें. अमावास्येच्या रात्रीं श्मशानाखालची जमीन तीन घटका उघडी राहाते. तेवढ्या अवधींत ज्याला हा मंत्र माहीत आहे त्याला उचलून आणतां येईल एवढें धन मिळूं शकेल."

शिक्षकानें मंत्र वाचून दाखविला आणि गणोजीनें तोंडपाठ करून घेतला. तीन दिवसांनीं अमावास्या आली. मध्यरात्रीच्या सुमारास गणोजी व शिक्षक श्मशानांत गेले. शिक्षक बाहेर उभे राहाले व गणोजी आंत गेला. "मध्यरात्र झाल्याबरोबर मी सांगतों. मंत्र म्हण. ठेवा दिसला तर मिळेल तितका घेऊन ये. तीन घटकापेक्षां जास्त वेळ आंत राहूं नकोस. लक्षांत ठेव." शिक्षकानें त्याला बजावून सांगितलें.

शिक्षकानें सांगितल्याबरोबर गणोजीनें मंत्र म्हटला. मंत्र म्हटल्याबरोबर त्याला श्मशानाखालीं एक मोठी गुहा दिसली. आंत दिवसासारखा प्रकाश होता. तेथें सोन्या चांदीचे ढीग होते. गणोजी दोन्ही मुठींत आल्या तेवढ्या मोहरा घेऊन बाहेर आला. एका मुठींतल्या मोहरा त्यानें

शिक्षकाला दिल्या व एका मुठींतल्या स्वत:साठीं ठेवून घेतल्या.

गणोजी सारख्या गरिबाजवळ एवढें सोनें पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटलें. त्या दिवशीं रात्रीं ज्या माणसानें गणोजीला कांटेरी झुडपाजवळ पाहिलें होतें त्यानें गांवच्या व्यापाऱ्याला सर्व जाऊन सांगितलें. त्या व्यापाऱ्याला देखील गणोजीकडे एवढें सोनें कोठून आले या बद्दल आश्चर्य वाटत होतें. त्यानें त्याला येऊन विचारलें—"काय रे कोठून आलें एवढें सोनें तुझ्याकडे ? कोणाचा खून करून मिळविलेंस ? खरें

काय तें सांगितलें नाहींस तर तुझें सर्व बिंग बाहेर काढीन."

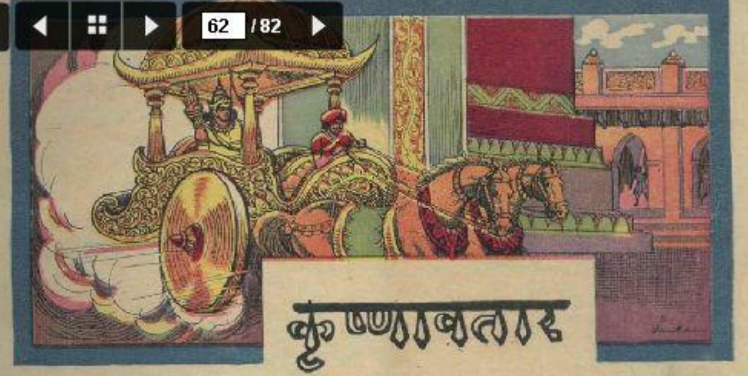
गणोजी थोडा घाबरला व त्यानें घडलेलें सर्व वृत्त खरेंखरें सांगून टाकलें. तो तांब्यांचा तुकडा पण त्यानें त्या व्यापाऱ्याला दाखविला. "तो दे मला. राहूं दे माझ्याकडे. मी अमावास्येच्या दिवशीं खऱ्याखोट्याचा तपास काढतो. खोटें निघालें तर तुला फांशी करवीन. खरें ठरलें तर तांब्याचा तुकडा मी आपल्या जवळच ठेवून घेईन आणि तुला जेव्हां पैशाची गरज भासेल तेव्हां देत जाईन." व्यापारी असें म्हणाला. गणोजीला तें मान्य करावें लागलें.

पुन्हां अमावास्येची रात्र आली. व्यापारी मध्यरात्रीच्या सुमारास एक लहानसा कंदील, तांब्याचा तुकडा व एक पोतें घेऊन श्मशानांत गेला.

मध्यरात्र होण्यापूर्वी दिव्याच्या उजेडांत त्यानें तांब्याच्या तुकड्यावर लिहिलेला मंत्र कित्येकदां वाचला. बरोबर मध्यरात्रीच्या सुमारास त्याला एका जागीं लःख प्रकाश दिसला. त्यानें जवळ जाऊन पाहिलें तर त्याला गुहा दिसली. तो आंत गेला. बरोबर त्यानें पोतें घेतलें होतें. उत्तमोत्तम रत्नें व माणिक्यें निवडून त्यानें पोत्यांत भरलीं. त्याचें पोतें जेम तेम भरलें असेल. तेवढ्यांत प्रकाश अंधुक झाला व गुहा बंद झाली. व्यापारी हें पार विसरून गेला कीं फक्त तीन घटकाच ती गुहा उघडी राहते. तांब्याचा तुकडादेखील गुहेंतच त्याच्या बरोबर राहून गेला.

व्यापाऱ्याचें काय झालें कोणाला कळलें नाहीं. त्यानें बरोबर नेलेला कंदीलमात्र श्मशानांत सांपडला.

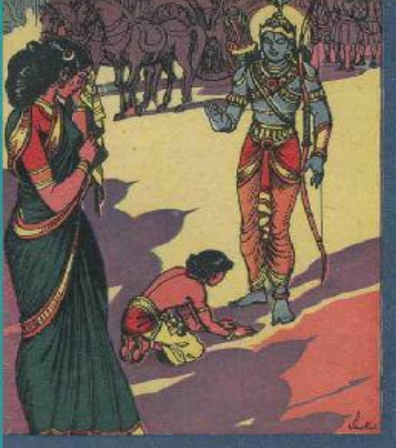
कृष्णावतार

करवीर येथें पोंचतांच कृष्णबलरामांनीं तेथल्या पाहारेकऱ्यांना आपला परिचय देऊन सांगितलें कीं आम्ही सृगाल वासुदेव याच्याशीं युद्ध करणाच्या हेतूनें आलों आहों. पाहरेकऱ्यांनीं तो निरोप आपल्या राजाकडे पोंचता केला.

तो निरोप आपला अपमान करण्यासाठींच दोघांनीं पाठविला आहे असें समजून वासुदेव सूर्याकडून मिळालेल्या सुवर्णरथांत बसून सोन्याचें कवच धारण करून आणि धनुष्यबाण व इतर शस्त्रास्त्रें घेऊन तो सैन्यालाबरोबर येण्याची गरज नाहीं असें सांगून एकट्यानेंच युद्धाला निघाला.

त्याचें त्या वेळचें रूप जणुंकांहीं प्रत्यक्ष यमासारखेंच होतें. तें पाहून थोडा वेळ कृष्णबलरामदेखील भांबावून गेले. परंतु दमघोषनें त्यांना धीर दिला. तेव्हां कृष्णानें आपला रथ शत्रूसमोर नेऊन उभा केला. नंतर दोघांचें घोर युद्ध झालें. परस्परांवर त्यांनीं शरवृष्टी केली. परस्परांचीं शस्त्रास्त्रें भंग केलीं. कृष्णानें वासुदेवाचें धनुष्यच भंग केलें आणि सारथ्याला ठार केलें.

परंतु सृगाल वासुदेवानें त्याची यत्किंचित हि फिकीर केली नाहीं. दुसरें एक धनुष्य घेऊन व स्वतः रथ हांकीत तो कृष्णाला म्हणाला—"गोमंत पर्वतावर तूं कांहीं

राजांना जिंकलेंस. परंतु तो पोरखेळ होता. त्या लटक्या राजांवर विजय मिळविण्यांत काय भूषण? आतां माझ्याशीं गाठ आहे. तूं एकटा आहेस म्हणून मी पण एकटाच आलों आहें. हें धर्मयुद्ध आहे. या जगांत दोन वासुदेवांना जागा नाहीं. म्हणून तुझा वध करून मीच पृथ्वीचें राज्य करणार आहें."

कृष्ण स्मित करून म्हणाला–"पाहू दे तुझा पराक्रम, नंतर काय करायचें तें मी आतांच नाहीं सांगत."

सृगाल वासुदेवानें त्यानंतर कृष्णावर शरवृष्टि, परशु, तलवार व चक्र सर्वांचा एकदम इतक्या जोरानें मारा सुरू केला की सूर्य झांकला गेला व काळोख पडला.

कृष्ण म्हणाला–"तुझ्या शक्तीचें प्रदर्शन तूं केलेंस. आतां माझ्या शक्तीची मजा पण पहा." असें सांगून कृष्णानें आपल्या सुदर्शन चक्राचा प्रयोग केला. सुदर्शन चक्रानें वासुदेवाच्या डोक्याचीं दोन छकलें केलीं व तें परत कृष्णाच्या हातीं आलें.

पतीच्या मृत्यूची वार्ता कानीं पडतांच सृगाल वासुदेवाच्या अंतःपुरांतल्या स्त्रिया धांवत रडत त्याचा देह पडला होता तेथें आल्या. पट्टराणी आपला मुलगा शक्रदेव याला घेऊन आली व त्याला कृष्णा समोर ठेवून खूप रडली.

कृष्णानें तिचें सांत्वन केलें व मंत्री, सामंत आणि प्रमुख नागरिकांना बोलावून शक्रदेवाचा राज्याभिषेक करविला.

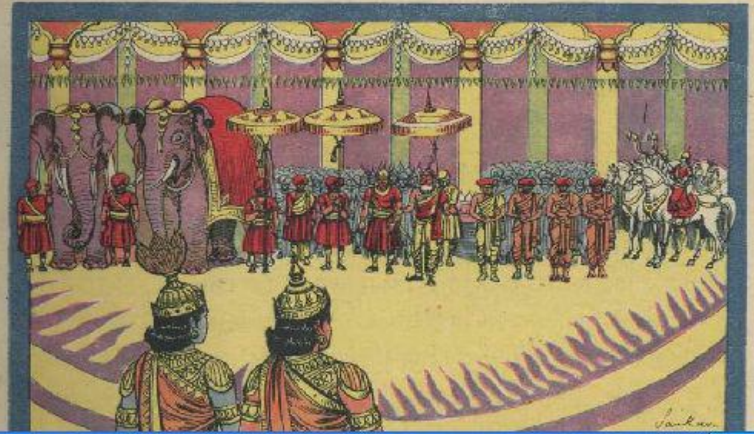
नंतर कृष्ण मथुरेला परत निघाला. कृष्णाचा मामा दमघोष याला कृष्ण मथुरेला निघाल्याचें कळतांच तो आपलें सैन्य घेऊन चेदी देशाला निघाला.

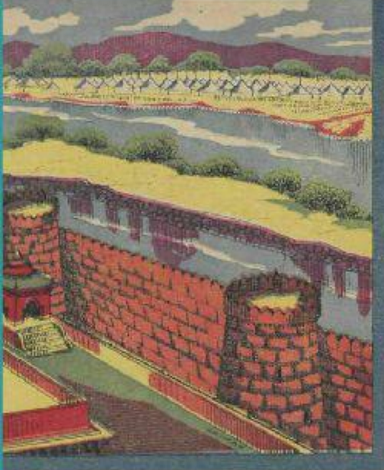
कृष्ण व बलराम पांच दिवसांनीं मथुरेला पोंचले. नगर दुरून दिसूं लागतांच कृष्णानें पांचजन्य शंख वाजवून आपण येत असल्याची बातमी मथुरेच्या नागरिकांना कळविली.

पांचजन्य शंखाचा आवाज ऐकून उग्रसेन स्वतः यादव प्रमुखांना व पुरोहितांना बरोबर घेऊन, हत्ती व घोडे सजवून व धान्य घेऊन मंगल वाद्यें वाजवीत कृष्णाच्या स्वागतासाठीं सामोरा आला. ब्राह्मणांनीं कृष्ण बलरामांना आशीर्वाद दिला व मोठ्या समारंभानें कृष्ण व बलराम दोघांनीं मथुरेंत प्रवेश केला.

कृष्ण व बलराम याच्या हातून पराजय झाल्यामुळें जरासंध जळफळत होता. इतकें मोठें सैन्य घेऊन व आपल्या मांडलिक राजांना बरोबर घेऊन तो गेला होता व दोघां गवळ्याच्या पोरांनीं त्याला पिटाळून लावावें या सारखी लज्जास्पद गोष्ट ती काय असणार? त्याच्या चित्ताला थोडीदेखील शांतता नव्हती.

त्याची युद्धाची खुरखुरी जिरलेली नव्हती. म्हणून आपल्या मांडलिक राजांना बोलावून त्यांना पुन्हां प्रोत्साहन देऊन म्हणाला–"त्यावेळीं आपल्या भाग्यानें पाठ दाखविली म्हणून आपला पराभव झाला. नाहीं तर इतक्या मोठ्या सैन्यासमोर व तुमच्या सारख्या कसलेल्या शूर वीरांसमोर गवळ्याच्या त्या

दोघां पोरांची काय बिशात होती युद्ध करण्याची व जय मिळविण्याची? म्हणून चला, पुन्हां प्रयत्न करून पाहूं या. सर्व मिळून पुन्हां मथुरेवर स्वारी करूं या."

सर्वांनीं जरासंधाच्या म्हणण्याला दुजोरा दिला. कारण गोमंतावर त्यांचा सर्वांचा अपमान झाला होता व सुडाची भावना त्याच्या हृदयांत धुमसत होती. पौण्ड्र, कलिंग, दन्तवक्र, शिशुपाल, साल्व, रुक्मी, गांधार, त्रिगर्त, भगदत्त व कृष्णाचे इतर पुष्कळ विरोधी अंग, वंग, विदेह, काश, करूषा, भद्र, पाण्ड्य वगैरे देशांचे प्रमुख पण जरासंधाच्या बाजूनें कृष्णाशीं युद्ध करण्यास तयार झाले. एकवीस अक्षौहिणी सैन्य मथुरेच्या द्वारावर जाऊन थडकलें.

कृष्णानें किल्ल्याच्या तटावर चढून महा-प्रलयासारखें पसरलेलें जरासंधाचें सैन्य पाहिलें. कृष्ण बलरामाला स्मित करून म्हणाला—"भूभार हलका व्हावा अशीच परमेश्वराची इच्छा दिसते आहे."

जरासंधानें आपल्या अनुयायी राजांना उद्देश्यून मथुरेला वेढा देण्याची आज्ञा केली आणि म्हणाला—"संधी मिळेल तेथें किल्ल्याच्या भिंतीला खिंडारें पाडा. मथुरा-नगरी जमीन दोस्त झाली पाहिजे. गोमंत पर्वतावर स्वारी केली त्यावेळीं ज्याला जेथें नेमलें होतें त्याच प्रमाणें या युद्धांतहि सर्वांनीं आपापल्या जागीं जाऊन उभें रहावें."

या खेपेस यादव जरादेखील कचरले किंवा घाबरले नाहींत. तसें पाहिलें तर जरासंधाच्या अफाट सैन्यासमोर त्यांचें सैन्य लहान होतें. पण कृष्ण त्यांच्या बाजूनें उभा आहे, हीच गोष्ट मुख्यपणें त्यांना धीर यायला कारण होती.

गरुडध्वज फडकत असलेल्या रथांत बसून कृष्ण सुदर्शन चक्र वगैरे शस्त्रें घेऊन आणि बलराम आपला नांगर, उखळी इत्यादि आपलीं शस्त्रास्त्रें घेऊन युद्धाला निघालेले पाहून लोकांना फार आनंद झाला.

दोघे आपलें सैन्य घेऊन उग्रसेनाबरोबर जरासंधाच्या समोर जाऊन उभे राहाले. जरासंध स्वतः सैन्याच्या अघाडीला उभा होता, जणुंकांहीं कृष्णाला आपलें सैन्य दाखवून, तुझी या खेपेस खोडच मोडतों, असें त्याला सांगावयाचें होतें.

कृष्णा शेजारी उग्रसेन उभा होता त्याला उद्देश्यून जरासंध म्हणाला—"भोजवंशाचे वंशज राज्य करीत असतां यादव त्यांची सेवा करतात. अशा भोजवंशांत जन्माला येऊन तूं आपली वंश मर्यादा गमावून बसला आहेस. तुझ्याहून जास्त मूर्ख कोणी असेल असें नाहीं मला वाटत. या कृष्णानें तुझ्या पोटच्या मुलाला ठार करून त्याचें राज्य बळकावलें आणि तुला भीक म्हणून दिलें. त्याचें उष्टें खायला या म्हातारपणीं तुला लाज कशी काय वाटत नाहीं. तूं कृष्णाचा दास आहेस, राजा किंवा स्वामी नाहींस तुझ्या सारख्याचें तोंडदेखील पाहूं नये."

कृष्णाला तें अपमानास्पद वाक्य उग्रसेनाला उद्देश्यून म्हटलेलें असलें तरी झोंबलें. म्हणाला—"दुष्टा! उग्रसेनासारख्या वृद्धांचा गौरव करण्या ऐवजीं त्यांची निंदा करण्यांत तुला मोठा पुरुषार्थ वाटतो, नाहीं का? कांहीं बोलायचें असेल तर बोल माझ्या जवळ. मीच आहे तुझा खरा शत्रू. गोमंत पर्वतावर तुझें शौर्य पाहिलें आहे मी. भित्री भागूबाई शत्रूला पाठ दाखवून पळून गेली होती. निदान आज तरी दाखव तुझा काय पराक्रम आहे तो." असें म्हणत कृष्णानें एक बाण जरासंधावर व एक त्याच्या सारथ्यावर सोडला. आणखी एका बाणानें कृष्णानें जरासंधाचें धनुष्यच भंग केलें.

कारण जरासंधाचा वध दुसऱ्याच्याच हातीं होणार होता.

दिवसामागून दिवस लोटत होते. एकदां बलरामाला आपल्या बाळपणाची आठवण झाली व गोकुळांत जाऊन येण्याची अनिवार इच्छा झाली. तो कृष्णाला तसें म्हणाला पण. परंतु कृष्ण बरोबर यायला तयार झाला नाहीं. त्यानें बलरामाला जाऊन यायला सांगितलें. बलराम गोकुळांत गेला. दुरूनच त्याला गोपगोपींनीं ओळखलें व त्यांना फार आनंद झाला. त्यानें सर्वांना नमस्कार केला. जे लहान होते त्यांनीं बलरामाला नमस्कार केला. तो आपल्या सर्व मित्रांना प्रेमानें भेटला, गोपींनीं त्याला तर घेरलेंच व कृष्णाबरोबर मथुरेला गेल्यापासून जें जें घडलें तें सर्व विचारून घेतलें. गवळ्यांच्या घोळक्यांत बलरामाला बरें वाटलें.

वृद्ध गोपमंडळी म्हणाली—"बाळा! तुम्ही दोघांनी एवढा पराक्रम गाजविला, चाणूर मुष्टिकांचा व कंसाचा वध केलात. गोमंत पर्वतावर जरासंधाची घमेंड जिरविलींत. एवढी कीर्ति संपादन केलीत, परंतु तुम्ही मातृभूमीला मात्र विसरलां नाहीं."

"तुमच्या आशीर्वादानेंच तर आम्हांला यश मिळालें. तो राजभोग खाऊन देखील आम्हांला कधीं येथल्या दह्या लोण्याचा विसर पडला नाहीं. बालपणीं ज्या मातींत लोळलों त्या भूमीचा विसर कसा पडेल?" बलराम म्हणाला.

तें ऐकून सर्वांना आनंद झाला. सर्वांनीं बलरामाला प्रेमानें बोलवून त्याला आवडणारे पदार्थ खायला दिले.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

अरण्यपुराण

[१७]

दोन मोठीं गलें लट्ठ माकडें मौवलीला आपल्या हातावर उचलून घेऊन झाडांवरून वरच्यावर पळत निघालीं. तीं इतक्या जोरानें पळत होतीं कीं मौवलीला भोंवळ आल्यासारखें झालें. परंतु त्यांत मुद्धां एक तऱ्हेची मजा वाटे त्याला. झाडाच्या टोकावरून जंगल दूरपर्यंत स्पष्ट दिसे. वरच्या फांद्यावरून खालच्या फांद्यांवर उड्या मारीत माकडें वरच्यावर त्यांना जिकडे जावयाचें असेल तिकडे जात.

पहिल्यानें मौवलीला भीति वाटली कीं माकडें त्याला कोठें तरी जमिनीवर तर टाकून देणार नाहींत. त्याला मधून मधून राग येई. परंतु तो दाखवीत नसे. नंतर तो विचार करूं लागला. काळा वाघ व अम्वलाकडे निरोप कसा पोंचता करावयाचा? माकडांसारखें पळणें त्यांना जमणार नाहीं. कोण निरोप पोंचवणार? खालीं फांद्या व पानांशिवाय त्याला कांहीं दिसत नव्हतें. मौवलीनें निळ्या आकाशाकडे पाहिलें. जंगलांत कोण केव्हां मरतो याची वाट पहात गिधाडें आकाशांत घिरट्या घालतांना दिसत.

गिधाडानें आकाशांतून माकडें कोणाला तरी धरून घेऊन जात असलेलें पाहिलें. त्याला वाटलें कीं आपल्या खाण्यालायक असेल. तें शंभर हातावर खालीं उतरून आलें. जवळ आल्यावर त्याला मौवली दिसला. गिधाडाच्या भाषेंत मौवली म्हणाला—"मी व तूं एकच." गिधाड चकित होऊन मोठ्यानें ओरडलें. नंतर मौवलीला ज्या

वाटेनें माकडें नेत होतीं त्या वाटेनें वर आकाशांत गिधाडपण जात होतें.

"मला ज्या वाटेनें घेऊन जात आहेत ती नीट ओळखून ती बातमी अस्वलाला व काळ्या वाघाला आणि शिखरावरच्या आमच्या कळपांतल्यांना कळव." मौवलीनें गिधाडाला त्याच्या भाषेंत सांगितलें.

"तुझें नांव काय?" गिधाडानें विचारलें. तें मौवलीला तोंपर्यंत ओळखत नव्हतें.

"मौवली!"

गिधाड लगेच उंच आकाशांत उडालें व दूर एकाद्या काळ्या ठिपक्यासारखें दिसूं लागलें. माकडें कोणत्या वाटेनें जात आहेत यावर त्याची नजर होती.

इकडे अस्वल व काळा वाघ यांचा पारा चढत चालला होता. काळा वाघ उंच झाडावर त्या दिवशीं चढला. त्यापूर्वीं इतक्या उंचीवर चढून तो गेला नव्हता. त्याच्या वजनानें फांद्या मोडल्या. त्याच्या नखांत झाडाचीं सालें शिरलीं. आपला सर्व राग अस्वलावर काढीत तो म्हणाला–"तूं मौवलीला पहिल्यानेंच कां नाहीं सावध करून ठेवलेंस?"

"आपण लवकर गेलों तर त्यांना धरतां येईल." अस्वल धापा टाकीत म्हणालें.

"तूं काय पळणार? जास्त पळलास तर पिकलेल्या फळासारखा फुटून जाशील. कोठेंतरी बसून स्वस्थपणें विचार कर. पोरांना टपली मारणें वाटलें होय तुला? आपण त्या दुष्टांचा पाठलाग केला तर तीं माकडें त्याला टाकून देतील." काळा वाघ म्हणला.

"टाकून देतील? बाप रे बाप!" असें सांगून अस्वल कपाळ धरून बसलें व पुन्हां उठून त्या काळजींत येरझाऱ्या घालूं लागलें.

"हें पहा, तूं उगाच असा रडूं लागलास तर पाहणारे हंसतील. मी देखील तुझ्या-सारखा रडत बसलों तर?" काळा वाघ म्हणाला.

"कोणी काय वाटेल तें म्हणो, त्याचें मला काय? तो आतांपर्यंत मेला नसेल असें मला...." असें अर्धवट बोलून अस्वल आत्मग्लानीनें डोकें खालीं करून स्वस्थ बसून राहालें.

थोड्या वेळानें ते येरझाऱ्या घालायचें सोडून ताठ उभें राहालें. त्याला कांहींतरी नवीन युक्ति सुचली होती. म्हणालें–

"चल, आपण काबा अजगराला जाऊन भेटूं या. माकडें फार भितात त्याला. त्याला झाडावर छान चढतां पण येतें. रात्रीच्या वेळीं तें त्यांचीं पिलें गिळतें. त्याची दहशत वाटते सर्व माकडांना."

"तो पापी, दुष्ट! त्याला पाय देखील नाहींत, तो आपल्या जातीचा पण नाहीं. तो मदत करणार आपल्याला?" काळ्या वाघानें शंका करीत विचारलें.

"तें फार हुशार व अनुभवी आहे. नेहमीं भुकेनें त्याचा जीव कासावीस असतो. त्याला सांगूं कीं त्याला वाटेल तेवढ्या

बकऱ्या मिळतील गिळायला." अम्बल म्हणालें.

"पोटांत कांहीं गेलें कीं महिनाभर तें पडून राहातें. कोठेंतरी झोंपलें असेल. समज, नसेल झोंपलें आणि जर तें म्हणालें कीं कोणाला हव्या आहेत तुझ्या बकऱ्या तर तूं काय करणार?" वाघ आपली शंका व्यक्त करीत म्हणाला.

खरें बोलावयाचें तर काळ्या वाघाला काबा संबंधानें कांहींच माहीत नव्हतें.

"तुला काय वाटतें, आपण दोघे इतके का अज्ञान अबोध आहों?" अम्बल आपला खांदा वाघाच्या अंगाला घाशीत म्हणालें.

दोघे अजगराच्या शोधार्थ निघाले.

काबा त्यांना एका गरम दगडावर ऊन खात पडून असलेला दिसला. त्यानें दहा दिवसांपूर्वींच कात टाकली होती व त्याची नवी कात चकाकत होती. सहा हात लांब त्याचें शरीर आडवें तिडवें दगडावर पडलेलें होतें. त्याला खाद्य कोठें मिळेल याची चिंता त्यावेळीं होती व तें जिभेनें ओठ चाटीत होतें.

अम्बलानें काबाला पाहतांच ओळखलें व काळ्या वाघाला म्हणालें—"स्वारीला भूक लागली आहे. पोटांत कांहीं गेलेलें दिसत नाहीं. सावध बरें का! कात टाकली कीं त्याला बरोबर दिसत पण नाहीं. मग घाई पण फार करतें."

काबा विषारी नव्हता. त्याला विषारी सांपांचा रागपण फार होता. कारण ते भित्रे असतात. त्याची पकडपण सामान्य नसते. एकदां कोणी सांपडला कीं सुटणें अशक्य. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

७१. बैकाल सरोवर

सायबेरिया (रशिया) देशांतलें बैकाल हें सरोवर जगांतलें सर्वांत जुनें सरोवर आहे. इतर सरोवरें १०,१५ वर्षांपूर्वीं बनलेलीं आहेत. परंतु हें २ कोटी वर्षांपूर्वीं झालें. आकारानें जगांतील सरोवरांत याचा सहावा नंबर लागतो. याचें क्षेत्रफळ १२,१५० चौरस मैल आहे. परंतु या सरोवराहून खोल सरोवर दुसरें नाहीं. हें १६२० मीटर (जवळजवळ एक मैल) खोल आहे. यांत मिळणारे पाणी समुद्रांतच आढळतात. यावरून हें कधीं काळीं उत्तर ध्रुवप्रदेशांतल्या समुद्राचा भाग होतें हें कळतें. या सरोवरांत १८०० प्राणी आहेत आणि यां पैकीं ७५ टक्के इतरत्र आढळत नाहींत. यांत समुद्रांतले प्राणी असले तरी याचें पाणी खारें नाहीं.

दरवर्षीं या सरोवरांतून १० हजार टन मासे काढले जातात. कित्येक वैज्ञानिक येथें येऊन संशोधनाचें कार्य करीत असतात. हा प्रदेश फार सुंदर आहे. ३०० नद्या आसपासच्या प्रदेशांतून या सरोवराला मिळतात. परंतु अंगार नांवाची एकच एक नदी या सरोवरांतून निघते.

